

Az Etnológiai Központ Évkönyve
Ročenka Výskumného centra európskej etnológie
Jahrbuch des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie

2025

Az Etnológiai Központ
Évkönyve

Ročenka Výskumného centra
európskej etnológie

Jahrbuch des Forschungszentrums
für Europäische Ethnologie

2025

Szerkesztette

Zostavil

Herausgegeben von

LISZKA JÓZSEF

Forum Minority Research Institute
Komárom–Somorja
2025

Nemzetközi szerkesztőbizottság – medzinárodná redakčná rada –
Internationaler wissenschaftliche Beirat

Elnök • predseda • Vorsitzender: **Voigt Vilmos** (Budapest, HU)
Társelnök • Spolupredseda/úci • Co-Vorsitzender: Köstlin, Konrad (Wien, AT)

Arens, Meinolf (München, DE); Botiková, Marta (Bratislava, SK);
Halász Albert (Lendava, SLO); Keményfi Róbert (Debrecen, HU);
Keszeg Vilmos (Cluj–Napoca, RO); Klamár Zoltán (Kartal, HU/Subotica, SRB);
Lábadi Károly (Osijek, HR); Lozoviuk, Petr (Plzeň, CZ);
Prosser-Schell, Michael (Freiburg im Breisgau, DE); Sopoliga, Miroslav (Svidník, SK)

A szerkesztő munkatársai • Redakčná spolupráca • Redaktionelle Mitarbeit

L. JUHÁSZ ILONA
SZENDI TÜNDE
VATAŠČIN PÉTER

Nyelvi szerkesztés: Csanda Gábor
Jazyková úprava: Hana Hlôšková

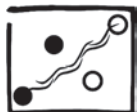
A borítón • Na obale • Auf dem Umschlag

Üres pad az újlaki Duna-parton.
Prázdna lavica pri meste Ilok na brehu Dunaja.
Leere Bank am Donauufer von Ilok.
(Foto: Liszka József, 2013)

A könyv megjelenését a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatta
Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín

 **KULT
MINOR**

Tartalom Obsah Inhalt

TANULMÁNYOK, KÖZLEMÉNYEK – ŠTÚDIE, MATERIÁLY – ABHANDLUNGEN, MITTEILUNGEN

BORBÉLY SÁNDOR

- Kisebbségi perspektívák és diszciplináris kutatások. Módszertani és ismeretelméleti paradigmák a rendszerváltás utáni külhoni magyar kultúrakutatásban 11
- Menšinové perspektívy a vedecké výskumy. Metodologické a epistemologické paradigmy po zmenách režimu. Prípadová štúdia o maďarskom výskume kultúry na Slovensku a na Ukrajine (Zhrnutie) 40
- Minoritäre Perspektiven und disziplinäre Forschungen. Methodologische und erkenntnistheoretische Paradigmen nach dem Systemwechsel. Fallstudie über die ungarische Kulturforschung in der Slowakei und der Ukraine (Zusammenfassung) 41

JÁN BOTÍK

- Slovenskí bádatelia o stave maďarskej národnosti na Slovensku 43
- Szlovák kutatók a szlovákiai magyar nemzetiség helyzetéről (Összefoglalás) 52
- Die slowakische Forschung und die Situation der ungarischen Nationalität in der Slowakei (Zusammenfassung) 53

VATAŠČIN PÉTER

- Tegnaptól máig. Gondolatok egy negyven évvel ezelőtti dunaszerdahelyi konferenciáról 55
- Od včerajška až po dnešok. Úvahy o konferencii v Dunajskej Strede spred 45 rokov (Zhrnutie) 60
- Von gestern bis heute. Gedanken zu einer Konferenz in Dunajská Streda (Dunaszerdahely) vor 45 Jahren (Zusammenfassung) 61

MARTA BOTIKOVÁ

- Slovensko-maďarské medzikultúrne komparácie v témach ženského sveta. Ohliadnutie sa za témou a terénom 63
- Szlovák–magyar interkulturális összevetések a női mindennapok témakörében. Tematikus visszatekintés és terepszemle (Összefoglalás) 69
- Slowakisch-ungarische interkulturelle Vergleiche im Bereich des Frauenalltags. Ein Rückblick auf das Thema und das Terrain (Zusammenfassung) 70

PAPP RICHÁRD

Bizalmatlanság és bizonytalanság a magyarországi holokausztemlékezetben	71
Fenomeny nedôvery a neistoty v pamäti holokaustu v Maďarsku (Zhrnutie)	89
Misstrauen und Unsicherheit im ungarischen Holocaust-Gedächtnis (Zusammenfassung)	90

KOTICS JÓZSEF

Insecurity as it appears in minority cultures in the context of inter-ethnic relations	93
Bizonytalanság és stigmatizáció a romákkal való interetnikus viszonyokban (Összefoglalás)	106
Neistota a stigmatizácia v interetnických vzťahoch rómskej populácie (Zhrnutie)	107
Unsicherheit und Stigmatisierung in den interethnischen Beziehungen der Roma-Bevölkerung (Zusammenfassung)	108

BAKÓ BOGLÁRKA

Szószlók a Péróban. Muzikusok és szegkovácsok érdekérvényesítő törekvései az 1930-as években Érsekújváron	109
Hudobníci a kováči klinec v ich záujmové zastupovanie v 30. rokoch 20. storočia v Nových Zámkoch (Zhrnutie)	135
Musikanten und Nagelschmiede und ihre Interessenvertretung in den 1930er Jahren in Neuhausel (Zusammenfassung)	136

L. JUHÁSZ ILONA

Adalékok a rozsnyói emlékjelek történetéhez. A Kossuth-szobor sorsa az első világháború után	137
Príspevky k histórii pamätných znakov v Rožňave. Osud Kossuthovho pamätníka po prvej svetovej vojne (Zhrnutie)	156
Beiträge zur Geschichte der Erinnerungszeichen in Rosenau. Das Schicksal des Kossuth-Denkmal nach dem Ersten Weltkrieg (Zusammenfassung)	157

KLAMÁR ZOLTÁN

Az emlékezet terei: a térkijelölés zentai példái	159
Priestory pamäti: Prikklady označovania verejných priestorov v Zente (Zhrnutie)	172
Die Räume der Erinnerung: Beispiele der Raumbezeichnung aus Zenta (Zusammenfassung)	173

SILLING ISTVÁN

Verba volant, scripta manent. A kupuszinai iskolaszéki jegyzőkönyv értékei	175
Verba volant, scripta manent. Hodnoty zápisnice školského výboru v Kupusine (Zhrnutie)	182
Verba volant, scripta manent. Die Schätze der Schulvorstandprotokolle aus Kupusina (Zusammenfassung)	182

ILYEFALVI ÉMESE

Kódolható-e a variálódás? Kísérlet egy TEI-specifikáció kidolgozására	183
Je variabilita kódovateľná? Experiment na vypracovanie jednej TEI-špecifikácie (Zhrnutie)	207
Kann die Variabilität kodiert werden? Experiment zur Ausarbeitung einer TEI-Spezifikation (Zusammenfassung)	208

FORRÁSOK – PRAMENE – QUELLEN

SZENDI TÜNDE

Lakodalmi szokások – Vőfélyversek. Idősebb Árendás Gyula kézzel írott lakodalmi versesfüzete az 1960-as évekből, Kürtről	211
--	-----

IN MEMORIAM VOIGT VILMOS (1940 – 2025)

„elmegyünk, soha az, ami volt, nem tér vissza...” Raffai Judit beszélget Voigt Vilmossal	231
Liszka József Előhang(féle)	269
Balázs Géza Voigt Vilmos halálára	271
Deáky Zita Találkozások Tanár Úrral	274
Gulyás Judit Voigt Vilmos, a nyulak patrónusa	276
Hála József Amikor Voigt Vilmos professzor... ..	281
Halász Albert Rettegett–rettenthetetlen	284
Hoppál Bulcsú Egy klasszikus magyar tudós, Voigt Vilmos (1940–1925)	286
Klamár Zoltán Egy Balkán drink? Szubjektív sorok Voigt Vilmos emlékére	287
Lanczendorfer Zsuzsanna Búcsú köszöntés helyett	290
Liszka József Tanár Úr olvas	294

Mészáros Csaba	
Folk Boys vagy Voigt's Boys? Az ezredforduló néprajzos focicsapata	296
Papp Árpád	
A vadász ösztöne, avagy a célzás művészete	300
Schwarcz Gyöngyi	
Egy születésnap írat margójára, búcsúzóul	302
Gulyás Judit–Schwarcz Gyöngyi	
Waldtrockenkammeri íratok. A hullámzó Fertő	304
Smid Bernadett	
Isten, a közegellenállás és az unalom. Emlékezés Voigt Vilmosra	307
Szakál Anna	
Emléktöredék	310
Tari Lujza	
Voigt Vilmosra emlékezve, „A magyar népköltészet forrásai” programtól kezdve	310
Zsilka Tibor	
Emlékeim Voigt Vilmosról	319

Filep Tamás Gusztáv	
„Tanúságot kellene tennem”. Filep Antal (1936–2025)	323
Vataščin Péter	
Raffai Judit (1966–2025)	329
KÖNYVISMERTETÉSEK, ANNOTÁCIÓK – RECENZIE, ANOTÁCIE – BESPRECHUNGEN, ANNOTATIONEN	
Presinszky Károly: <i>Magyar számítógépes dialektológiai kutatások Szlovákiában</i> (Szendi Tünde)	333
KRÓNIKA – KRONIKA – CHRONIK	
Szendi Tünde	
Online folklór adatbázisok – kitekintés Írország és Skócia felé	337
A KÖTET SZERZŐI – ZOZNAM AUTOROV – LISTE DER VERFASSEN	341

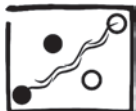
TANULMÁNYOK, KÖZLEMÉNYEK

ŠTÚDIE, MATERIÁLY

ABHANDLUNGEN, MITTEILUNGEN

Acta Ethnologica Danubiana 27

Az Etnológiai Központ Évkönyve | Ročenka Výskumného centra európskej etnológie | Jahrbuch des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie

Kisebbségi perspektívák és diszciplináris kutatások Módszertani és ismeretelméleti paradigmák a rendszerváltás utáni külhoni magyar kultúrakutatásban*

BORBÉLY SÁNDOR

Minority Perspectives and Disciplinary Research: Methodological and Epistemological Paradigms in Hungarian Cultural Studies after the Regime Change

Abstract

This study undertakes an anthropological examination of disciplinary knowledge production in minority contexts, using the cases of Hungarian scholarship in Ukraine and Slovakia. Its central question concerns how the social position of the Hungarian intellectual elite beyond the borders of Hungary – particularly in view of their minority and ethnic status – shapes the epistemic practices of these communities, and how this, in turn, influences scientific practices and the development of knowledge forms and practices within the cultural sciences. The empirical basis of the analysis is provided by three institutions: the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education in Berehove, the Hungarian Faculty of Humanities and Natural Sciences at Uzhhorod National University, and the Institute for Minority Studies' Ethnological Centre in Komárno, Slovakia. The investigation focuses on the post-regime change period (1991–2021) and analyzes the scholarly publication activities of the teaching and research staff of these institutions. Drawing on the methodological tools and conceptual frameworks of the sociology of science and the anthropology of knowledge, the study seeks to explore in greater detail which research topics and analytical models (legitimate questions, problems, epistemic frameworks, methodological approaches) have been designated by the Hungarian scientific elites abroad in the course of their long-standing and routine research practices. Furthermore, it examines how these patterns of knowledge production have been shaped over the past two decades by both disciplinary and extra-disciplinary factors, including social, political, and economic dynamics.

Keywords: scientific knowledge production; minority scientific elites; ethnic status; Hungarians beyond the borders; Ukraine (Transcarpathia); Southern Slovakia; epistemic practices; anthropology of knowledge; cultural studies; sociology of science; disciplinary knowledge; knowledge infrastructures.

* A tanulmány a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj egyéni mobilitási kutatói ösztöndíja (MAEO-2024-25-000100), valamint az NKFI (korábban OTKA) K 143295 azonosító számú, *Örökségkonstrukciók kortárs közösségi szinteken. Identitás, emlékezet, reprezentáció* című konzorciális pályázata támogatásával készült.

Az elmúlt három évtizedben a határon túli – romániai, szlovákiai, szerbiai, ukrainai – kisebbségi magyar tudományos (egyetemi-akadémiai) intézmények szerepének, etnikai-nemzeti funkcióinak, valamint az azokat fenntartó kisebbségi tudáselitek tevékenységének vizsgálatával számos mérvadó szerző, publikáció, cikk foglalkozott.¹ E munkák többsége azonban – főként intézménytörténeti, szervezetszociológiai nézőpontból – elsősorban a kisebbségi tudományos műhelyek regionális, lokális jellemzőire, az oktatási-nevelési intézmények fejlődéstörténetére, a kisebbségi és a nemzeti (anyaországi) tudáselitek közötti kapcsolatokra, továbbá a magyarországi támogatáspolitikára hatására koncentráltak. Így maguk a határon túli tudományos tudástermelési gyakorlatok, illetve azok jellegzetességei javarészt feltáratlanul maradtak. Kevés olyan vizsgálat született, amely részletesebben elemezte volna, hogy a határon túli magyar tudományos elitek több évtizedes, rutinszerű kutatói gyakorlataik során milyen vizsgálati tárgyakat és elemzési modelleket (legitimnek tekintett kérdéseket, problémákat, episztemikus kereteket, módszertani megközelítéseket) jelöltek ki, illetve hogy e tudástermelési mintázatokat milyen diszciplináris vagy azon kívüli – társadalmi, politikai, gazdasági – tényezők határozzák meg.

Jelen tanulmány – az ukrainai és szlovákiai² magyar tudományosság empirikus példáin keresztül – egy ilyen típusú elemzésre tesz kísérletet, amikor a kisebbségi státuszban folytatott diszciplináris tudástermelés antropológiai vizsgálatára vállalkozik. Központi kérdése, hogy a határon túli magyar tudáselit társadalmi pozíciója – különös tekintettel kisebbségi, nemzeti-ségi helyzetükre – miként befolyásolja az adott közösségek episztemikus cselekvéseit, illetve hogyan hat vissza a tudományos gyakorlatokra, a kultúratudományi diszciplinák keretében létrejövő tudásformák és -praxisok alakulására. A tanulmány célja, hogy a tudányszociológia és a tudásantropológia módszertani eszköztárát alkalmazva leírja a határon túli kisebbségi magyar tudományosság – egyetemi tanszékek és kutatóintézetek – tudásreprezentációs gyakorlatának, ismeretkonstrukcióinak néhány jellemzőjét.

A tudástermelés formáit és a tudományos diskurzusokat mindkét országban nemzetiségi intézmények, Nyugat-Ukrajnában, Kárpátalján a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (= II. RFKMF), valamint az Ungvári Nemzeti Egyetem (=UNE) Magyar Tannyelvű Humán- és Természettudományi Kara, míg Dél-Szlovákiában a Fórum Kisebbségkutató Intézet Komáromi Etnológiai Központja működése alapján vizsgálom. Ez nyilvánvalóan az adott régiók magyar nyelvű társadalomtudományi tudástermelésének nem teljes egészét, csupán egy (kisebb) részét fedi le. Fontos leszögezni továbbá, hogy a tanulmány nem törekszik a határon túli – Kárpát-medencei – magyar tudományosság átfogó bemutatására sem. Mint ahogy nem kívánja elemezni a Magyarországról vagy más nemzetközi tudásközpontokból kiinduló, a kisebbségi régiók – így a kárpátaljai és szlovákiai magyar közösségek – életvilágára irányuló társadalom- és bölcsészettudományi kutatásokat sem.

A dolgozat a kisebbségi tudományos tudástermelés rendszerváltás utáni periódusára koncentrálna, amit az adott intézményekben dolgozó oktatók és kutatók tudományos publikációs tevékenysége (kötetei, monográfiái, tanulmányai, folyóirat-cikkei, közleményei stb.) elemzésén

1 A teljesség igénye nélkül, mindössze néhány példát kiragadva: Biró A. 2005; Fedinec 2010; Fedinec 2016; Fedinec–Tarnóczy 2011; Berényi 2006; Péntek–Salat–Szikszai 2015.

2 Ukrajnában és Szlovákiában a magyar kisebbség által lakott vidékek etnikai térszerkezetét erőteljes koncentrált-ság jellemzi. Az ukrainai magyarok abszolút többsége az ország legnyugatibb közigazgatási egységében, Kárpát-alja megye (ukránul: Закарпатська область) délnyugati, alföldi részén, közvetlenül az országhatár közelében él; a szlovákiai magyarok zöme pedig az ország déli, szintén határ menti sávjában található. Amikor tehát „ukrainai” és „szlovákiai” magyarokról beszélek, elsősorban ezekre a tömörszerűen elhelyezkedő nemzetiségi területekre utalok, amelyeket a köznyelvben és a különféle publicisztikai írásokban hagyományosan „Kárpátalja”-ként, illetve „Felvidék”-ként emlegetnek. (A „Felvidék” kifejezés történetileg és diszciplinárisan változó jelentéseiről, valamint az ebből fakadó fogalmi többértelműségekről lásd: Liszka 2002, 28–30)

keresztül próbál megragadni. Ezzel összefüggésben a vizsgálat olyan, viszonylag általános dimenziókra terjedt ki, minthogy a megjelent publikációk milyen tudományterületeket és kutatási témákat (vizsgálati tárgyakat, tudáselemeket, episztemikus színtereket) reprezentálnak; az egyes írások inkább elméleti vagy empirikus jellegűek-e; longitudinális vagy keresztmetszeti módszertanokat alkalmaznak-e; továbbá, hogy az egyes publikációk milyen lokális és időbeli keretek (kutatási helyszínek, történelmi korszakok, társadalmi dinamikák), nyelvi és műfaji jellegzetességek mentén szerveződnek.

Az alábbiakban elsőként – nagyon röviden és vázlatosan – azokat a szakirodalmi referenciákat, fogalmi-elméleti konceptualizációkat ismeretem, amelyek segítségével a kárpátaljai, szlovákiai kisebbségi kutatói ismeretreprezentációs gyakorlatokat elemzem. Ezt követően a kisebbségi magyar tudományos cselekvéseket és diskurzusokat meghatározó „külső”, strukturális feltételeket (a kisebbségi tudományosságot meghatározó intézményes berendezkedést, illetve az azt befolyásoló makroszintű viszonyokat és aktorokat) mutatom be, különös tekintettel az anyaország, valamint a származási ország, továbbá az ott élő kisebbségi közösségek közötti összetett interakciókra, kapcsolatviszonyokra. Végül a magyar kisebbségi tudományos elitek kárpátaljai és szlovákiai tevékenységének néhány inherens („belső”) jellemzőivel is foglalkozom. Itt annak vizsgálatára törekszem, hogy az adott tudományos közösségek – a fent említett tudomány- és intézményszerkezeti adottságok között – milyen tudásformákat (vizsgálati tárgyakat, tudáselemeket, episztemikus színtereket) hoznak létre a mindennapi kutatói praxisaik során; egyszóval miként konstruálják meg a kisebbségi státuszban művelt diszciplináris kutatások a lokális társadalmi realitásokat (a kárpátaljai, szlovákiai magyar valóság sajátos olvasatait, szociokulturális képzeteit)? A tanulmány végül a következtetések levonásával, a kutatás tapasztalatainak összegzésével zárul.

Munkám nem arra törekszik, hogy egyfajta normatív keretben – a (nemzetközi) szaktudományi standardokhoz mérve – a kortárs határon túli magyar tudományosság meglévő teljesítményeit minősítse (vagyis le- vagy fölértékelje). Ezzel szemben szándékom éppen az, hogy elkerüljem az olyan implicit vagy explicit alá- és fölérendeltségi viszonyok újratermelését, amelyek a domináns nemzeti (magyarországi) akadémiai mező és az attól részben elkülönülő, sajátos fejlődéstörténettel, regionális jellegzetességekkel rendelkező határon túli tudományos-oktatói műhelyek, társadalomtudományi diskurzusok közötti relációkat jellemzik. A tanulmány célja ebben a vonatkozásban nem más, minthogy a kisebbségi tudományosság sajátos működési módjaira, évtizedek alatt kialakult elméleti-módszertani paradigmáira, rutinszerű kutatói gyakorlataira a tudányszociológia és a filozófiai antropológiai nézőpontjából reflektáljon, s ezzel valamilyen formában elősegítse az adott témakörhöz kapcsolódó akadémiai viták, diskurzusok megélénkülését és elmélyítését.

1. Fogalmi-elméleti keretek

A tanulmány egyrészt az 1970–1980-as évektől kibontakozó feminista episztemológia (Smith 1974; Hartsock 1983; Harding 1986; Harding 1992), másrészt a kelet-európai nacionalizmussal foglalkozó szerzők (Brubaker 1996; Pogonyi 2015; Csergő–Goldgeier 2004 és mások) munkásságának néhány felimerésére, elméleti-módszertani megállapítására épít.

Munkám kiindulópontjának azt a kortárs – főként a feminista standpoint-elmélet hatására kibontakozó – tudányszociológiai megállapítást tekintem, amely szerint a tudományos cselekvések, tehát a megfigyelés, a kutatás, az írás, a publikálás ismeretelőállításokkal kapcsolatos gyakorlatai (a hétköznapi gondolkodáshoz vagy akár a vallási, politikai hiedelmekhez hasonlóan) társadalmi, politikailag meghatározott szituációkba ágyazódnak. (Granovetter 1985) Ez azt

jelenti, hogy tudástermelés folyamatát – szemben a karteziánus, pozitivista tudás-ethosszal – nem kizárólag a körülöttünk lévő világ, azaz a tudósok által vizsgált tárgy *a priori* adottságai (empirikus tulajdonságai) határozzák meg, hanem különféle interszekcionális³ tényezők is. Ilyenek például a kutató tudományos hierarchiában betöltött pozíciója, intézményi háttere, nyelvi és anyagi erőforrásai, etnikai és nemi hovatartozása, osztályhelyzete. Továbbá a tudományos elitiek közötti mikroszintű kapcsolatok – úgymint a kutatók közti érdekkonfliktusok, a tudományos közösségek által létrehozott tudásformák és tények, illetve az azokról szóló szimbolikus és diskurzív egyeztetések. Ebben a megközelítésben a tudományos „igazság”-ok létrehozása nem pusztán neutrális, „abszolút”, „objektív”, apolitikus, racionális/kognitív cselekvések halmaza, hanem sokkal inkább „*társadalmi szituációba ágyazott*” (Haraway 1988) mechanizmusok összessége, amelyek a kutatási tevékenység minden szintjére erőteljes hatást gyakorolnak (a vizsgált objektum kijelölésétől, az adatgyűjtésen- és feldolgozáson át, az igazolás módszereinek kiválasztásán keresztül az értelmezési paradigmák meghatározásáig). Ami a kutató számára rendszerint mindössze részleges, esetleges megismerési perspektívák kialakítását teszi lehetővé.

Ezt az összefüggést, vagyis a tudósok partikuláris, történetileg változó pozíciója, valamint az általuk végzett tudástermelés közötti összefüggéseket felismerve Karin Knorr-Cetina egyenesen „*episztemikus kultúrák*”-ról, illetve „*objektumrelációs rezsimek*”-ről beszél. (Knorr-Cetina 1999) Azzal a céllal, hogy felhívja a figyelmet a tudományos ismeretelőállítás színtereit, azaz a kutató és a kutatott tárgy viszonyát regulatív módon meghatározó többszörös (külső és belső) strukturális, politikai, gazdasági, történelmi feltételekre. (Hess 2004)

Quill R. Kukla – az ismeretek előállításának társadalmi korlátaira reflektáló, általa *naturalizált episztemológiának* nevezett megközelítés mellett érvelve (Kukla 2021, 38) – úgy véli, hogy a tudás szituációba-ágyazottsága egyszerre több különböző dolgot is jelent(het): 1. Az individuális tudás társadalmi függőségét. Más szóval azt a jelenséget, hogy az egyén megértési/megismerési módjai szükségszerűen rá vannak utalva, alá vannak vetve az egyénnél nagyobb struktúráknak (közösségek, tudományos intézmények, szervezetek által létrehozott és fenntartott tudástermelési gyakorlatoknak, episztemikus [meta-]rendszernek). 2. Másrészt azt, hogy a mindenkori tudásformák radikálisan át vannak itatva bizonyos értékekkel, illetve érdekekkel. Ez alatt azt érti, hogy a tudományos igazolás standardjait (az adatok kiválasztását, osztályozását, kódolását, a kutatás hipotézisét, módszereit stb.) nem kizárólag „tiszta” racionalitás, objektív-logikai mércék, hanem a megismerést végző ágensek érdekei, értékfogalmai határozzák meg. 3. Végül magába foglalhatja a tudás perspektivikus meghatározottságát, nézőpontfüggőségét is. Egyszóval annak felismerését, hogy minden tudás valahonnan (egy adott helyről, az egyén által elfoglalt partikuláris nézőpontból) származik: a megismerést végző személy kiléte meghatározza az episztemikus cselekvések lehetőségeit – magyarul: azt, hogy az ember milyen tudáshoz férhet hozzá, illetve mit és hogyan ismerhet meg a világról. (Kukla 2021)

Abban az esetben, ha – a fentiek tükrében – elfogadjuk a tudáselőállítás strukturális beágyazottságát és meghatározottságát, akkor a határon túli kisebbségi magyar tudományos kutatásokkal kapcsolatban is egy sor új, az elmúlt időszakokban kevésé tárgyalt kérdés merülhet fel. Miként befolyásolta a rendszerváltás után a kárpátaljai, szlovákiai magyar tudományos elit empirikus kutatásait (tematikai preferenciáit, vizsgálati tárgyait, elemzési perspektíváit) az a körülmény, hogy az említett közösségek tagjai kisebbségi etnikai státuszban voltak/vannak? Hogyan hatott az adott régiókban végzett magyar nyelvű tudományosság fejlődésére az anyaország (Magyarország) és nemzetiesítő állam (Ukrajna) nacionalizmusa, identitáspolitikái

3 Az interszekcionalitás fogalmáról lásd: Csányi–Kovács 2020.

törekvése? Az „eticitás”, a nyelv- és kisebbségvédelem, összefoglalóan: a kulturális identitás újratermelését szolgáló politikai feladatok, intézményes hálózatok milyen módon keretezik jelenleg a helyi tudományos diskurzusokat? A következő fejezetben elsőként ezzel az összefüggéssel – a kisebbségi tudományosságot strukturáló anyaországi, és nemzetállami törekvésekkel – fogok röviden foglalkozni.

2. A kisebbségi tudástermelést formáló nemzetpolitikai rezsimek: 2010 utáni anyaországi (magyarországi) nemzetépítés Ukrajnában és Szlovákiában

A tanulmányban – Brubaker jól ismert relacionális modelljét követve – a kisebbségi tudományos tudástermelést végző elitek tevékenységét társadalmi-politikai beágyazottságuk kontextusában vizsgálom. (Brubaker 1996) Ennek megfelelően az alábbiakban a kisebbségi elitek által létrehozott tudományos mezőt (Bourdieu 1993), s az azon belül kialakult kutatói gyakorlatokat egy általánosabb összefüggésbe helyezve kívánom elemzés tárgyává tenni. Ez lényegét tekintve három aktor: a lakóhely szerinti állam (a szlovákiai, ukrajnai kisebbségpolitikai rezsimek), az anyaország (a magyarországi nemzetpolitikai rezsimek), valamint a kisebbségi elitek (szlovákiai, ukrajnai magyar nemzetiségek kisebbségpolitikai rezsime) közötti kapcsolatok, egymással rivalizáló politikai, hatalmi érdekek és intézményes viszonyok elemzését foglalja magába.

Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a kelet-európai nacionalizmussal – ezen belül a magyar állam határon túli nemzetpolitikájával – foglalkozó kutatók közül többen arra hívják fel a figyelmet (Kiss 2018; Bárdi 2017; Tátrai et al. 2017; Bányai 2020a; Bányai 2020b), hogy 2010-től az anyaország, a nemzetiesítő állam és a kisebbségek közötti viszonyok szerkezetében, az egyes aktorok közötti kapcsolatokban gyökeres változások következtek be. Magyarországon ugyanis (Orbán Viktor miniszterelnök és a FIDESZ–KDNP pártkoalíció vezetésével) ekkor került hatalomra az az új, jobboldali kormány, amely a környező országokban a korábbi évtizedekhez képest jóval erőteljesebb nemzet- és támogatáspolitikát kezdett folytatni. Melynek egyik meghatározó vonása volt az ország geopolitikai és fizikai határain túl élő magyar kisebbségek etnikai identitásának politikai, jogi, anyagi és kulturális megerősítése: a magyar nemzet virtuális újra-egyesítése. (Csörgő–Goldgeier 2001; Csörgő–Goldgeier 2004) Ezt a transzszuverén nemzetépítési projektet⁴ – ahogyan arra Kiss Tamás rámutatott (Kiss 2018) – a gyakorlatban három fontosabb törekvés jellemezte:

4 A *transzszuverén nemzetépítés* fogalma Csörgő Zsuzsanna és James Goldgeier közös munkájából származik. A szerzők az Európában újjáéledő kortárs nemzetépítési törekvéseket vizsgálva amellelt érvelnek, hogy a 21. században a nacionalizmusnak az 1989 utáni Közép- és Kelet-Európában egyidejűleg létező, de egymástól igencsak eltérő típusai alakultak ki. Ezek a következők: 1. A klasszikus (állam)nemzetépítő nacionalizmus, amely a nemzet politikai és kulturális határainak átfedését – más szóval a területileg szuverén, kulturálisan homogén nemzetállam megteremtését – tartja feladatának. 2. Az ún. védekező – vagyis a globalizáció és bevándorlás-ellenességet, illetve az etnikai bezárkózást hirdető pártok, mozgalmak által képviselt – nacionalizmus. 3. Az állam alatti (*sub-state*) nacionalizmus, melyre a kisebbségi csoport területi és/vagy kulturális autonómiájának a megteremtése, védelme, és az etnokulturális identitást képviselő intézmények kiépítése a jellemző. 4. A határokon átnyúló, transzszuverenitást célzó nacionalizmus. Ez nem területi alapon, hanem az ország fizikai, geopolitikai határait meghaladó, azon átnyúló intézményrendszer révén szerveződik, s az adott ország államhatárainak virtuálissá tételére törekszik. A transzszuverén nemzetépítési stratégiák egyik iskolapéldája a magyar kormány 2010 utáni, *kultúrnemzet* fogalmára építő kisebbségpolitikája. Amely az ország határain kívül élő magyar kisebbség integrációja – az egyetemes magyar nemzetbe való beemelése – érdekében számos újszerű szimbolikus és jogi intézkedést hozott. Ilyen volt többek között már az első Orbán-kormány idején, 2001-ben elfogadott úgynevezett státustörvény is. 2011-ben pedig a kettős állampolgárság megszerzéséről szóló törvény, ami lehetővé tette, hogy egyszerűsített honosítási eljárással magyar állampolgárrá váljanak azok a határon túl élő magyarok, akik igazolni tudták felmenőik magyar állampolgárságát és/vagy származását, valamint saját magyar nyelvtudásukat. (Csörgő–Goldgeier 2004)

a) A nemzet egységét biztosító transzlokális (határon átnyúló) nemzeti intézményrendszer kiépítése. Ami egyszersmind annak a politikai törekvésnek az explicit megnyilvánulása is volt, hogy az anyaországhoz való integrációnak elsőbbséget kell élveznie a kisebbségi közösségek szülőföldi (lakóhely szerinti államon belüli), illetve az ott élő többségi nemzethez való politikai, társadalmi integrációjával szemben;

b) A különböző országokban élő, az elmúlt évszázadban – az egyes származási országok sajátos történeti, gazdasági, politikai fejlődési pályájából adódóan – szétfejlődött, regionális identitás-alakzatok uniformizálása, egységes nemzeti identitássá formálása, homogenizálása („egy Magyarország-központú identitás” kialakítása);

c) A származási országokban a többség-kisebbség között történetileg kialakult intézményes hidak, többirányú lojalitási kapcsolatok elsorvasztása (az etnikai határok megerősítése, valamint a párhuzamos társadalmak újratermelését szolgáló intézményi struktúrák fejlesztése, fenntartása. (Kiss 2018, 62)

E célok érdekében 2010 után az Orbán-kormányzatok – sok egyéb gyakorlati és szimbolikus intézkedés mellett – soha nem látott mértékű anyagi erőforrásokat kezdtek biztosítani a szomszédos államok területén élő magyar kisebbségeknek. Bányai Barna adatai szerint amíg 2010-ben – még az előző, szocialista kormány által készített költségvetéséből – Magyarország mindössze 13,86 milliárd Ft-ot (66,6 millió dollárt) fordított a határon túli magyarsággal kapcsolatos kiadásokra, addig ez az összeg néhány év alatt (2018-ra) már mintegy 10-szeresére, vagyis 138,6 milliárd Ft-ra (513,1 millió dollárra) nőtt. (Bányai 2020a, 181) Megközelítésem szerint ez az exponenciális növekedés – amit Kiss Tamás a szomszédos országokban a nemzetiesítő államok „materiális túlcitálásának” nevez (Kiss 2017) – a nyilvánvaló pozitív hatásai mellett is, együtt járt a korábbi komplex, több aktort magába foglaló rendszer fokozatos átalakulásával is. Ugyanis azt a korábbi multipoláris viszonyrendszert, ami az anyaország, a nemzetiesítő állam és kisebbségek közötti többirányú gazdasági, politikai kapcsolatokat szabályozta, egyre inkább egy kétpólusú rendszer – az anyaország és a saját nemzeti kisebbsége közötti politikai paktum – váltotta fel. Másként fogalmazva az új, 2010 utáni anyaországi támogatáspolitikát a határon túli – a többségi nemzet politikai eliteje iránt korábban elkötelezett – kisebbségi eliteket sikeresen fordította el Magyarország irányába. (Bányai 2020a, 173) Ennek ugyanakkor természetesen következménye volt, hogy a nemzetiesítő államok (Románia, Szlovákia, Szerbia, Ukrajna) szerepe és az általuk működtetett formális intézmények penetrációs képessége, befolyása az adott országokban élő kisebbségek mindennapi életére csökkent. Miközben – az előbbivel párhuzamosan – az anyaország és a határon túli magyar kisebbségek közötti függőségi viszonyok – kliens-patron kapcsolatok –, vagyis a kisebbségek magyarországi nemzetpolitikától való függése, pénzügyi, politikai, intézményi kiszolgáltatottsága jelentősen megnőtt. (Kiss 2005; Tátrai et al. 2017, 210; Balogh–Kovály 2024, 9; Pogonyi 2017; Waterbury 2010)

Fontos ugyanakkor szem előtt tartanunk, hogy a határon túli magyar kisebbségi elitek és a hatalmi központok (az anyaország, valamint a többségi állam) közötti viszonyok, függési kapcsolatok szerkezete szlovák–magyar, ukrán–magyar relációban egymástól több vonatkozásban is különbözik. Ennek oka, hogy az említett országok külső és belső környezete (nemzetközi kapcsolattrendszere, politikai berendezkedése, demokratikus intézményeinek aktuális állapota stb.) szintén jelentős eltéréseket mutat.

Szlovákia a transzatlanti nyugati intézményi rendszerek (2004-től az Európai Unió és a NATO, 2009-től a közös valutaövezet, az Eurozóna) tagja, ami elvileg garantálja a jogállamisággal – ezen belül a kisebbségi szabadságjogokkal –, a liberális demokráciával, a piacgazdaság fejlődésével, a társadalmilag osztott közös értékekkel stb. kapcsolatos elvárások egy

minimális szintjét. (Bozóki–Hegedűs 2017, 20) Ez a rendszerkorlátozó mechanizmus akkor is lényeges elem, ha az utóbbi másfél évtizedben (a globális és európai trendeket követve, lásd: Krastev–Holmes 2020; Norris–Inglehart 2019) láthatóvá vált, hogy a visegrádi országok mindegyike – a megválasztott párt(ok) tudatos, szándékos törekvése nyomán – a korábbi konszolidált, liberális demokratikus berendezkedések felől egyre inkább elfordult egyfajta hibrid típusú (a modern demokráciák és a tekintélyelvű diktatúrák bizonyos jellemzőit vegyítő) berendezkedések, politikai rezsimek megszilárdítása felé. Az adott országokban a demokráciát biztosító intézmények meggyengülésének, hanyatlásának, visszacsúszásának (az igazságszolgáltatás függetlenségének korlátozása, a választási szabályok eltorzítása, a média és a civil társadalom elleni támadások, a klientelizmus, a korrupció, az oligarchikus hatalomkoncentráció, az etno-nacionalizmus megerősödése, illetve a Nyugat-/EU-ellenes és orosz-barát retorika) szintje természetesen egymáshoz képest is jelentős mértékben különbözik. A szakirodalom szerint ugyanakkor – a populista-autoriter tendenciák ellenére – a V4-ek közül Szlovákiát (és Csehországot) továbbra is olyan stabil demokratikus országnak kell tekintenünk, ahol az intézményes fékek és ellensúlyok képesek korlátozni egy masszívabb (a 2010 utáni magyarhoz vagy a 2015 utáni lengyelhez hasonló) illiberális politikai-gazdasági fordulat kibontakozását. (Novakova 2020; Everett 2021)

Ukrajna – szemben a V4-ekkel – nem tagja az Európai Uniónak; ezen kívül fontos, hogy külső környezetében nem demokratikus mintákat közvetítő nemzetállamok, hanem választásos autokráciák, diktatórikus (önkényuralmi) politikai rendszerekre berendezkedett államok (Oroszország, Fehéroroszország) találhatók. Mindezen felül Ukrajna belső fejlődését – a kommunista tervgazdaságból a piacgazdaságba történő átmenetet – az elmúlt három évtizedben permanens konfliktusok, politikai harcok, egymást érő gazdasági krízisek kísérték. Függetlenné válása óta az országon három forradalom – az 1990-es ún. gránitforradalom, a 2004-es narancsos forradalom, és a 2014-es Euro-Majdan (vagy a Méltóság Forradalma) – söpört végig. Területén jelenleg is egy nemzetközi, nyílt fegyveres összetűzés (a 2014-től kibontakozó, majd 2022-től eszkalálódó orosz-ukrán háború) zajlik. Gazdasági problémáinak mértékét pedig megfelelően jelzi, hogy Ukrajna az egyetlen olyan posztsovjeti utódállam jelenleg a térségben, amely három évtized alatt sem tudta gazdaságilag elérni/meghaladni az 1991-es GDP-jének szintjét.⁵ Ezek a körülmények a rendszerváltás óta az állami intézmények tartós, permanens válságához vezettek, illetve megakadályozták egy fejlett politikai érdekképviselési rendszer – véső soron egy piacorientált, demokratikus, modern ukrán nemzetállam – kiépülését. Mindez azonban azt is jelenti, hogy – a V4-be tartozó országokkal szemben – a mai ukrán neopatrimonialis politikai rezsim (Fisun–Movchan 2023) nem egy stabil, konszolidált, fejlett demokráciától való visszafordulás eredményeként jött létre, hanem egy elakadt, megrekedt fejlődés, egy kudarcot vallott posztoszocialista transzformációs folyamat következtében jött létre.

Összefoglalva az elmondottakat: normatív keretben – tehát a nyugat-európai konszolidált demokráciákhoz viszonyítva – azt mondhatjuk, hogy a magyar kisebbséget Szlovákiában egy jelentős kapacitással, penetrációs képességgel („erős” intézményrendszerrel) rendelkező, de regresszív fejlődéssel kialakult populista-autoriter politikai rezsim veszi körül. (Magyar–Madlovics 2020) Ezzel szemben ugyanakkor Ukrajnában egy olyan alulfejlett, diszfunkcionális („gyenge”, „törékeny”) állami környezetben megképződött hibrid politikai rezsimet látunk (Levitsky–Way 2010), ahol az elmúlt harminc évben fejlett vagy konszolidált demokratikus

5 Amíg 1991-ben az egy főre vetített GDP (PPP) összege 20,784 dollár volt, addig 2021-ben – a teljes körű orosz invázió előtt – ugyanez az összeg mindössze 17,846 dollárt tett ki, azaz a korábbi gazdasági szintnek csupán 85,8%-át érte el. (World Bank GDP 2021)

intézményi rendszer egyáltalán nem alakult ki. A helyzetet ráadásul tovább bonyolítja, hogy Magyarország mint anyaország a saját nemzetpolitikai rezsimjeit 2010-től mindkét államban eltérő külső kontextusban valósítja meg: amíg Szlovákiában kiegyensúlyozott államközi viszonyok között igyekszik saját politikai érdekeinek érvényt szerezni (Fico és Orbán egymásnak ideológiai-politikai szövetségese), addig Ukrajnában ezeket a szándékokat konfliktusos külpolitikai kapcsolatok keretein belül valósítja meg (Zelenskij és Orbán egymás ellenfele).

3. A tudományos mező intézményes keretei

3.1. Kárpátalja

Kárpátalján a kisebbségi magyar – ezen belül különösen a tudományos tudástermelést végző – intézményekre az alacsony fokú infrastrukturális fejlettség, azaz egy relatíve gyér, hiányos, fejletlen („ritka”) hálózati kiépítettség, szerkezeti állapot a jellemző. A régióban a magyar nyelvű tudományos ismeretek előállítását, reprodukcióját mindössze két jelentősebb, egymással rivalizáló felsősoktatási intézmény, illetve az azok bázisán létrejött, hozzájuk szervesen kötődő tudományos műhelyek, kutatóintézetek képviselik.

Az egyik még az államszocialista korszakban (1945) létrehozott Ungvári Nemzeti – korábban: Állami – Egyetem, ahol a magyar nyelvszakos tanárképzés kezdetben (1963-tól) az Idegen Nyelvek Karának egyik tagozataként, ezt követően (1966-tól) pedig önálló intézményként, a Magyar Filológiai Tanszék keretein belül valósult meg. A Tanszéken dolgozó nyelvészek nemcsak oktatómunkát, de különféle kutatásokat is folytattak. Ez utóbbihoz – egy államközi megállapodásnak köszönhetően⁶ – 1988-tól már újszerű szervezeti kereteket biztosított az Ungvári Hungarológiai Kutatóközpont. Mindkét intézményt ugyanaz a professzor, az UNE magyar tanszékének vezetője, Lizanec Péter alapította és vezette. Az Ungvári Hungarológiai Központnak jelenleg 3 munkatársa közül csak az intézmény vezetője főállású, doktori fokozattal rendelkező kutató – az intézmény szigorúan vett tudományos aktivitása, tevékenysége jelenleg nem releváns.

Az intézmények létrehozásának időpontja és alapításának körülményei arra engednek következtetni, hogy valószínűleg egyiket sem elsősorban alulról (*bottom-up*), hanem pártállami jóváhagyással „felülről” (*top-down*) szervezték. Ezek az intézményalapítások az 1960-as években kibontakozó szovjet nemzetiség- és nyelvpolitikai *mainstream* diskurzusába illeszkednek. A pártállam az ország területén élő etnikai csoportok nyelvi, nyelvhasználati jogait vagy legalábbis annak bizonyos elemeit részlegesen biztosította annak érdekében, hogy az adott kisebbség politikai/ideológiai integrációját, valamint ellenőrzését elősegítse, illetve a nemzetközi szinten – a szomszédságpolitikában – bizonyos eredményeket, stratégiai előnyöket érjen el. Bárhogy is legyen, kétségtelen, hogy a rendszerváltás időpontjáig a régióban ez volt az egyetlen olyan oktatási intézmény és tudományos műhely Kárpátalján, ahol a magyar nemzetiségű lakosság egyetemi szintű anyanyelvi szakképzésben részesülhetett, illetve a magyar nyelven kutatást végző szakemberek képzése, tudományos utánpótlás-nevelése, tevékenysége intézményes keretek között megvalósulhatott.

6 1987. október 21-én a Szovjetunió Állami Közoktatási Bizottsága és a Magyar Népköztársaság Minisztériuma között jött létre egy államközi szerződés arról, hogy viszonzásági alapon Magyarországon (a Budapesti Tudományegyetem Orosz Nyelvi Tanszékén) egy Ruszinisztikai Központot, az Ukrán SZSZK-ban pedig (a Magyar Filológiai Tanszéken) egy Hungarológiai Központot hozzanak létre.

Ez a helyzet 1991 után – a kelet-európai szovjet blokk összeomlásával és a térségben élő kisebbségi elitnek etnopolitikai törekvéseinek megélénkülésével – ugyanakkor radikálisan megváltozott. Az az új, döntően az UNE-n végzett frissdiplomás, értelmiségi réteg ugyanis, amelynek tagjai a rendszerváltás után léptek színre és a már meglévő intézményi struktúrákban – az UNE zárt pozíciós, oktatási-tudományos piacán belül – nem tudtak vagy nem akartak érvényesülni, fokozatosan alakította ki saját, autonóm intézményrendszerét. Ilyen volt az 1994-ben megalapított Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola is, amelyet a KMKSZ⁷, a KMPSZ⁸ és a Kárpátaljai Református Egyház képviselői kezdeményezésére hoztak létre. Az intézmény kezdetben a Nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola kihelyezett tagozataként működött, majd 1996-tól II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Főiskola néven vált önállóvá. Az intézmény az elmúlt három évtizedben széles képzési palettát alakított ki; az itt diplomázott hallgatók többek között magyar, ukrán, angol, történelem, földrajz, matematika-informatika, pedagógia szakon (illetve az ezekből képzett szakpárokon) tanulhatnak, különböző szintű (BA/MA) képzéseken. Az intézmény szervezeti keretein belül egy nyelvtudományi, valamint egy főként hely- és köztörténeti, oktatásszociológia, politikatörténeti témaköröket vizsgáló kutatóintézet is működik. Az egyik a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, ahol öten dolgoznak (ebből ketten rendelkeznek tudományos fokozattal). A másik, a Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont. Ez utóbbinak összesen 6 tudományos munkatársa van (ebből három kutató rendelkezik tudományos (PhD) fokozattal). A két kutatóintézet munkatársai oktatói feladataik mellett végeznek tudományos-kutatói tevékenységet.

Mindennél – a téma szempontjából – azonban talán lényegesebb, hogy a beregszászi főiskola létrejötte egyfelől pluralizálta a régióban folyó tudástermelést, hiszen – az Ungvári Állami Egyetem korábbi monopol-helyzetének megtörésével – a Kárpátalján élők számára az addiginál jóval szélesebb körben tette lehetővé a magyar nyelvű oktatáshoz való hozzáférést. Másfelől azonban a kárpátaljai kisebbségi tudományos/politikai elit egyes frakció, csoportjai között elindította, fokozta a szimbolikus küzdelmeket, harcokat a rendelkezésre álló erőforrásokért (a magyar nyelvű/nemzetiségű hallgatók, az előnyösebb szakmai-intézményi pozíciók, a kutatási-oktatási támogatások megszerzéséért). E tudományos/felsőoktatási piacon kialakult versenynek az eredményeként értelmezhető egyebek mellett az is, hogy az Ungvári Nemzeti Egyetemen – a KMKSZ-szel versenyző szervezet, az UMDSZ⁹ kezdeményezésére – a magyar állam anyagi támogatásával a 2000-es években két új tanszékkal (Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszék (2005), Matematika–fizika tanszék (2008)) bővítették a magyar nyelvű képzést. Ezt a három intézményt 2008-ban nagyobb szervezeti egységbe integrálták, amely a Magyar Tannyelvű Humán- és Természettudományi Kar elnevezést kapta.

Mindazonáltal a két felsőoktatási intézmény közös jellegzetessége, hogy azok szakképzési palettájáról a magasabb presztízsű, a térségben lejátszódó recens szociokulturális folyamatok megértése szempontjából is fontos társadalom- és humántudományi diszciplínák (szociológia,

7 KMKSZ = Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (ukránul: Товариство угорської культури Закарпаття) civil értelmiségiek által 1989. február 26-án alapított kisebbségi érdekvédő szervezet, amelynek első elnöke és egyik alapítója Fodó Sándor (1940–2005) volt.

8 KMPSZ = A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetséget Kárpátalján 1991. december 8-án hozták létre, elnöke és alapítója a kezdetektől Orosz Ildikó (*1960), aki az elmúlt évtizedekben különféle pozíciókban (rektor, megbízott rektor, elnök) a beregszászi főiskola vezető tisztségviselője is.

9 UMDSZ = az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetséget 1991-ben hozta létre a KMKSZ, a Lvovi Magyar Kulturális Szövetség és a Kijevi Magyar Kulturális Egyesület azzal a céllal, hogy a kisebbségi magyarok gazdasági, politikai, szociális érdekvédelméhez egyfajta országos szintű szervezeti keretet biztosítson. Jelenlegi elnöke Zubánics László történész (*1971), aki 2019-től egyben az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszékének vezetője is.

közgazdaságtan, politikatudomány, antropológia, néprajz, kommunikáció, médiatudomány stb.) hiányoznak. A magyar nyelvű felsőoktatás és kutatás intézményi struktúrája tehát elsősorban az etnikai/nemzeti identitás reprodukcióját – alsó és középfokú magyar nyelvű tanárképzést, pedagógus-nevelést, oktatási anyagok kidolgozását – szolgáló tudományos és oktatási tevékenységekre korlátozódik, ami (bizonyos mértékig) ki is jelöli az adott műhelyekben végzett bölcsészet- és társadalomtudományi kutatómunka ismeretelméleti kereteit.

A kisebbségi tudományosság regionális sajátosságainak megértéséhez elengedhetetlen annak tudatosítása is, hogy Kárpátalján a magyar kisebbségi politikai intézményrendszer kiépítése, valamint a nemzetiségi feladatokat ellátó oktatási és tudományos infrastruktúra létrehozása párhuzamosan zajlott, és – enyhe túlzással élve – döntően ugyanannak a politikai, kulturális és tudományos elitnek az aktív közreműködésével valósult meg. Ennek következtében a kisebbségi elitek politikai érdekképviselői tevékenysége – különös tekintettel a nyelvi és politikai jogok védelmére, illetve az autonómiatörekvésekre – nem vált élesen el az általuk végzett tudományos és oktatási munkától. Ebből a szempontból a kárpátaljai tudományos elit nagyobb része látszólag jelenleg is az ún. multipozicionális elitek¹⁰ csoportjába tartozik, amelynek tagjai egyszerre több hivatali-szervezeti funkciót látnak el: tudományos/oktatási tevékenységük mellett aktívan részt vesznek a kisebbségi civil, politikai szervezetekben és alapítványokban. Ez az intézményi és személyi összefonódás azt eredményezi, hogy Kárpátalján a tudományos gyakorlatok politikai-ideológiai alárendeltsége – egyes tudományágaknak az etnikai identitás megőrzésében, újratermelésében, valamint az etnikai határok kijelölésében és fenntartásában betöltött szerepe – kifejezetten hangsúlyos. Egyszóval a tudományos és politikai projekteket megvalósító elitek közötti munkamegosztás nem különül el éles határvonalakkal egymástól.

3.2. Szlovákia

A szlovákiai magyar tudományos élet – a kárpátaljaihoz viszonyítva – jóval differenciáltabb intézményi struktúrával rendelkezik, azaz egyfajta multipoláris hálózati rendszert alkot, amely egyetemek, kutatóintézetek, múzeumok, nonprofit szervezetek és civil egyesületek összességéből áll. Ezen intézményhálózat rendszerváltás előtti/utáni történetével, fejlődésével, szerkezeti átalakulásával már több munka is foglalkozott (László 2006; Tóth 2005, 2010; Simon 2016), így ennek részletes bemutatására – terjedelmi okok miatt – nem térek ki. Ezzel összefüggésben mindössze néhány – a vonatkozó szerzők által leírt – jellegzetességre szeretnék rámutatni.

Az egyik meghatározó körülmény, hogy Szlovákiában, noha a lakosság több mint egyötöde valamely etnikai-nyelvi kisebbséghez – köztük a magyar, roma, ukrán/ruszin, német, cseh és lengyel közösségekhez – tartozik, s ezek közül a legnépesebb csoportot a magyar kisebbség alkotja, mind a mai napig nem jött létre a tudományos intézményrendszer legfelső szintjén, a Szlovák Tudományos Akadémián (Slovenská akadémia vied) olyan önálló szervezeti egységgel rendelkező kutatóintézet, amely e kisebbségek komplex, interdiszciplináris társadalomtudományi vizsgálatára specializálódott volna.¹¹ Az elmúlt évtizedekben – ahogyan arra többen

10 A kifejezés Lengyel György multipozicionális gazdasági elit fogalmának egyfajta adaptációja, aki a terminust eredetileg egy másik történelmi periódus és közege – a Horthy-korszak makrogazdasági befolyással rendelkező nagyvállalati vezetői, vagyonos csúcselitjei – cselekvéseinek leírására használta. (Lengyel 1993)

11 Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a Szlovák Tudományos Akadémián (SAV-on) belül hiányoznának az etnikai/nemzeti kisebbségek kultúrájának kutatásával foglalkozó tudósok, szakemberek, illetve tudományos-kutatói programok. Példaként említhető Görözdí Judit irodalomtudós, aki a 20–21. századi magyar prózairodalommal, valamint a magyar–szlovák irodalmi kapcsolatok multikulturális, transzkulturális jelenségeinek a vizsgálatával foglalkozik és számos, magyar vonatkozású kutatási projektet is vezetett, 2020–2023 között pedig a Szlovák

is rámutattak – a dél-szlovákiai magyarság nyelvének, történetének, mindennapi kultúrájának tudományos vizsgálata döntő módon az Akadémián kívüli térben zajlott. Más szóval az így létrejövő tudományos műhelyek – a felsőoktatási intézmények kivételével – alapvetően tehát civil alapon, belső erőforrásokra támaszkodva szerveződtek, melyek működéséhez a szlovák állam (sem a rendszerváltás előtt, sem azt követően) nem biztosított jelentős, rendszeres és célzott anyagi támogatásokat. (Liszka 2000, 140; Simon 2016, 13; Tóth 2010, 83)

Szlovákiában a rendszerváltás előtt két felsőoktatási intézményben volt magyar nyelvű tanító- és tanárképzés. Ezek közül a régebbi, a Comenius Egyetem, ahol – különféle képzési formákban ugyan, de – 1923 óta létezik magyar nyelvű oktatás, 1951 óta pedig önálló Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék is. (László 2006, 154) Az intézményben jelenleg három különböző szakon/szakpáron (Magyar nyelv és kiadványszerkesztés; Magyar nyelv és irodalom; Magyar nyelv és kultúra) folyik magyar nyelvű bölcsészképzés. A tanszék oktatói az utóbbi másfél évtizedben több jelentős akadémiai-állami finanszírozású – főként ún. VEGA – kutatási projektben vettek részt, melyek fókuszában a szlovákiai magyar nyelv, irodalom és filozófia egyes részjelenségeinek, periódusainak vizsgálata állt multietnikus-multikulturális kontextusban.

A másik a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem. Itt – a Közép-európai Tanulmányok Karán – tudományos tevékenységével kiemelkedik a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, amely a pozsonyi székhelyű Felsőbb Pedagógiai Iskola jogutódjaként már 1959-től tölt be fontos szerepet a magyar nyelvű pedagógus- és tanárképzésben. Az elmúlt években a tanszék oktatói elsősorban a szlovákiai magyar kisebbség nyelvészeti kutatásában értek el jelentősebb eredményeket (Simon 2016), főként a névkutatás (a személy- és helynevek, különféle kontaktusjelenségek), a szociolingvisztika (a magyar–szlovák kétnyelvűség, nyelvi érintkezés, nyelvi identitás), valamint az alkalmazott és elméleti nyelvészeti kutatások (iskolai nyelvtanítási/nyelvtanulási módszerek; kognitív nyelvészet, szemantika, textológia), illetve a dialektológiai vizsgálatok területén.

Szlovákiában az állam által fenntartott felsőoktatási intézmények közül jelentőségében kiemelkedik a Selye János Egyetem, amely a régió egyetlen önálló, magyar tannyelvű egyeteme. Itt a szlovákiai kisebbségekkel kapcsolatos témák vizsgálatában különösen a Történelem Tanszék játszik kifejezetten aktív szerepet. Az intézmény munkatársai – a pedagógusképzés és a tudományos utánpótlásnevelés mellett – nemzetközileg is ismert és elismert alapkutatásokat folytatnak a 19–20. századi szlovák és magyar nemzeti-etnikai közösségek társadalmi, politikai és kapcsolattörténetének területén (nacionalista mozgalmak, etnopolitikai konfliktusok, nemzetiségi jogalkotás, kisebbségi intézményrendszerek változása, két világháború közötti lakosságcsere, kitelepítések, deportálások története stb.).

Tudományos Akadémia (SAV) Világirodalmi Intézetének volt igazgatója. Ezen kívül a SAV-nak két olyan meghatározó intézete is van – az Etnológiai és Szociálintropológiai Intézet, valamint a kassai székhelyű Társadalmi és Pszichológiai Tudományok Központ Társadalomtudományi Intézete –, ahol az etnikai/nemzeti kisebbségekkel (főként a roma, zsidó, ukrán közösség kultúrájának, etnodemográfiai jellemzőinek, köz- és politikatörténeti eseményeinek, migrációs gyakorlatainak vizsgálatával) módszeresen foglalkoznak. A magyar kisebbséggel – ezen belül elsősorban a nyelvi, interetnikus kapcsolatokkal, politikai képviselettel, identitás- és intézményépítési gyakorlatokkal, valamint a (cseh)szlovák nemzetállam kisebbségpolitikai törekvéseivel – kapcsolatos témákban inkább az utóbbi, a Társadalomtudományi Intézet folytat kifejezetten aktív tudományos, publikációs tevékenységet. (Néhány kiragadott példa: Gabzdilová 2017; Jeleňová–Sáposová 2018; Sáposová–Šutaj 2010; ; Šutaj 2005, Šutaj 2005a; Šutaj 2005b; Šutaj 2012; Šutaj 2019; Šutajová–Šutaj–Kacarová 2019; Šutaj–Regináčová–Heldáková 2017.) Mindebből ugyanakkor úgy tűnik, hogy az etnicitás vizsgálata az adott intézményekben nem önálló diszciplináris tudásterületként, hanem inkább olyan epifenoménként jelenik meg, amelyet a kutatók a saját tudományszakuk divergens témái közé integrálva, többnyire esetlegesen – az adott néprajzos, történész szakemberek egyéni szakmai érdeklődése, felkészültsége, individuális korszak- és tárgypreferenciái szerint – közelítenek meg.

A posztszocializmus éveiben alapított egyetemek közül ugyancsak meg kell említenünk még az Eperjesi Egyetemet is, ahol a Nemzetiségi Nyelvek és Kultúrák Kutatóközpont Magyar Nyelv és Kultúra Intézete lát el jelentősebb magyar nyelvű oktatási és tudományos feladatokat. A 2011-ben alapított intézet képzési profilja a magyar nyelv és irodalom tanári szakpárosításban történő oktatására, valamint a többnyelvű környezetben szükséges fordítói és tolmácsolási kompetenciák fejlesztésére irányul. Az itt oktató öt minősített kutató publikációs tevékenysége elsősorban az általános nyelvészet (szövegten, pragmatika, beszédaktus-elmélet, szemantika, stilisztika, morfológia, kognitív nyelvészet) és a 20–21. századi magyar (össz)nemzeti prózairodalom (narratológiai, műfajtörténeti, intertextuális megközelítések, oktatásmódszertan) területére összpontosít. Más szóval: regionális és szűkebb értelemben vett kisebbségkutatással kapcsolatos kérdésekkel nem vagy csupán nagyon marginálisan foglalkoznak.¹²

A régióban a központi költségvetésből fenntartott tudományos intézményrendszer szerves részét képezik továbbá azok a nagyobb állami, járási múzeumok és levéltárak is – például: a pozsonyi székhelyű Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma, a komáromi Duna Menti Múzeum, a komáromi Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Levéltára vagy a Vágsellyei Levéltár (a Pozsonyi Állami Levéltár Vágsellyei fiókja) stb. –, amelyek a szlovákiai magyarság kulturális örökségének, illetve tárgyi emlékeinek megőrzésével, rendszerezésével, gondozásával foglalkoznak. Ezen intézmények tudományos aktivitása azonban – a gyűjteményi főtevékenységükhöz képest – jellemzően másodlagos jellegű (a kiállítási anyagok dokumentálására és levéltári források feltárására korlátozódik), ezáltal jelentőségük a kisebbségi tudományos intézményhálózat egészéhez viszonyítva nem mondható számottevőnek. (Simon 2016)

A szlovákiai magyar kisebbségi tudományosság egyik további, országosan is kiemelkedő intézménye a Fórum Kisebbségkutató Intézet, amit 1996-ban hoztak létre. Ez – ellentétben a kárpátaljai magyar kutatóintézetekkel – nem a kisebbségi magyar egyetemi-felsőoktatási hálózat részeként vagy annak vonzáskörzetében, hanem attól függetlenül működik, s civil-értelmiségi kezdeményezésként jött létre. Az intézetben jelenleg 18 főállású munkatárs dolgozik – ebből 12 kvalifikált, doktori fokozattal rendelkező kutató (történész, etnológus, szociológus, nyelvész, politológus-filozófus), 6 fő pedig egyéb (kiadói, könyvtári, levéltári, gyűjteményi stb.) tevékenységet végző munkatárs. Ez a létszám önmagában meghaladja a kárpátaljai három kutatóintézetben dolgozó kutatók együttes arányát. Az Intézetben 4 tudományos részleg működik: a Történeti Kutatórészleg és a Szociológiai és Demográfiai Kutatórészleg Somorján, az Etnológiai Központban Komáromban, valamint a Gramma Nyelvi Iroda Dunaszerdahelyen. Az egyes szervezeti egységek fontos integrációs és tudományszervező szerepet töltenek be: keretet nyújtanak azoknak a szlovákiai magyar nyelvészeknek, szociológusoknak és etnológusoknak a munkájához, akik bár nem állnak állandó jogviszonyban az Intézettel, tudományos tevékenységük a régióhoz kötődik, illetve kutatási területük illeszkedik az adott részlegek szakmai profiljához. Így – a főállású kutatók mellett – mintegy 15 külső munkatárs is részt vesz (projektalapon vagy egyéb időszakos foglalkoztatási forma keretében) az Intézet szakmai munkájában.

12 Ez alól kivételt képez az Intézetet vezető Kónya Annamária történész munkássága, aki a 16–18. századi kelet-szlovákiai reformáció és református egyház történetét, a kora újkori protestáns felekezetek identitását, csoportközi kapcsolatait, szervezeti, társadalmi, felekezeti fejlődését vizsgálja.

	INTÉZMÉNY	OKTATATÓK (P = Professzor, D= Docens, A= Adjunktus, T = Tanársegéd, E = Egyéb)					KUTATÓK (PhD = fokozattal, E = Egyéb)	
		P	D	A	T	E	PhD	E
UKRAJNA	I. Ungvári Nemzeti Egyetem (Ungvár), Ukrán-Magyar Oktatási-Tudományos Intézet (2008)							
	1. Magyar Filológia Tanszék (1963)	1	6			2		
	2. Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszék (2005)	1	5	6		1		
	3. Ungvári Hungarológiai Központ (Ungvár, 1988)						1	2
	II. Beregszászi II. Rákóczi Ferenc Főiskola (1994, 1996)							
	1. Magyar Tanszéki Csoport	2	5	1	2	1		
	2. Történelem és társadalomtudományi Tanszék	1	10	3				
	3. Hodinka Antal Nyelvészeti Központ (Beregszász, 2001)						2	3
	4. Lehoczky Társadalomtudományi Központ (Beregszász, 2001)						3	3
	I-II. Összesen (fő): 61	5	26	10	2	4	6	8
SZLOVÁKIA	III. Comenius Egyetem (Pozsony), Bölcsészettudományi Kar (1923)							
	1. Magyar nyelv és Irodalom Tanszék (1951)	2	2	3		1		
	IV. Konstantin Filozófus Egyetem (Nyitra), Közép-Európai Tanulmányok Kara (1993)							
	1. Magyar nyelv és Irodalom Tanszék (1959)	3	7			1		
	V. Eperjesi Egyetem (Eperjes, 1997), Nemzeti Kisebbségek Nyelve és Kultúrája Központ (2015)							
	1 Magyar Nyelv és Kultúra Intézete (2011)	1	1	3		1		
	VI. Selye János Egyetem (Komárom), Pedagógiai Kar							
	1. Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék (2003)	1	3	4				
	2. Törtélemtudományi Tanszék (2003)	2	2	1				1
	VII. Fórum Kisebbségkutató Intézet (Somorja)						12	6
	III-VII. Összesen (fő): 56	9	15	11		2	12	7
	ÖSSZESEN: I.1,2,3+II.1,2,3,4+III.1+IV.1+V.1+VI.1,2+VII sorok (fő) = 118	19	67	31	4	11	24	23

1. ábra: A kárpátaljai és szlovákiai magyar tudományos – kultúra- és társadalomtudományi – tudást újratermelő fontosabb intézmények (2024, saját szerkesztés)

Az eddig elmondottak alapján azt mondhatjuk, hogy mind Nyugat-Ukrajnában, mind pedig Dél-Szlovákiában a kisebbségi magyar tudományos élet egyrészt az államilag fenntartott felsőoktatási intézményhálózathoz (egyetemek, főiskolák) kapcsolódnak, másrészt a posztoszocialista időszakban létrejött civil kezdeményezésekhez, amelyek a rendszerváltás utáni évtizedekben „alulról”, sok esetben az etnikai identitásépítés részeként szerveződtek meg (például Kárpátalján a II. RFKMF, Szlovákiában a Fórum Intézet). Mindkét ország közös jellemzője továbbá, hogy a kisebbségi magyar tudományosság javarészt az államalkotó nemzet által működtetett akadémiai intézményrendszeren kívüli térben, mezőben bontakozott ki. Továbbá, hogy a bölcsész- és társadalomtudományi tudástermelést mindkét régióban hasonló nagyságrendű/létszámú oktatói-tudományos elit végzi (Ukrajnában 61, Szlovákiában 56 fő). A tudástermelés intézményes szerkezetében azonban mindkét régióban több lényeges különbség is megfigyelhető. Egyrészt Kárpátalján a tudományos-kutatási tevékenységek viszonylag fejletlen és polarizált intézményi háttérrel rendelkeznek. Ezek szervesen kapcsolódnak a felsőoktatási struktúrákhoz

– egyetemekhez, karokhoz és tanszékekhez –, azonban azokon túlmutató, autonóm tudományos kapacitásokkal, valamint jelentősebb számú minősített kutatóval csak korlátozott mértékben bírnak. Ezzel szemben Szlovákiában a kisebbségi magyar tudományosságot sokkal inkább egy multipoláris intézményszerkezet jellemzi, amelyben a saját etnikai közösségre irányuló kutatások nemcsak az egyetemi infrastruktúrához, hanem a tudományos elit által létrehozott, autonóm kutatóintézetekhez kötődnek, ahol számottevőbb főállású kutató dolgozik. További lényeges különbség, hogy míg Kárpátalján a kisebbségi tudományos elit és a kisebbségi érdekképviselő ellátó pártpolitikai elíték között – az intézményi és személyi átfedések révén – kifejezetten szoros kapcsolatok alakultak ki és állnak fenn jelenleg is, addig Szlovákiában e két szféra látszólag fokozatosan távolodott el egymástól.¹³

A határon túli magyar kisebbségi tudományosság fent bemutatott (1. ábra) hálózati szereplői közül az elemzés a továbbiakban mindössze néhány kiemelt jelentőségű intézményre összpontosít: Ukrajnában az UNE és a beregszászi II.RFKMF kultúra- és társadalomtudományi tanszékeinek, valamint kutatóintézeteinek (I.1–3; II.1–4) tevékenységét, Szlovákiában pedig a Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központjának kutatási gyakorlatait, ismeretreprodukciós és tudásreprezentációs cselekvéseit kívánom részletesebben is megvilágítani.

4. Tudásreprezentációs gyakorlatok

4.1. Kárpátalja

4.1.1. Tudománymetriai adatok

Bár a Kárpátalján működő két felsőoktatási intézmény – az UNE és a II. RFKMF, valamint az ezekhez kapcsolódó kutatóintézetek – tudományos kapacitása (az ott dolgozó oktatók és kutatók létszáma alapján) nagyságrendileg azonosnak mondható, a rendelkezésre álló tudománymetriai adatok jelentős különbségeket mutatnak közöttük mind mennyiségi mutatók, mind pedig műfaji diverzitás tekintetében.

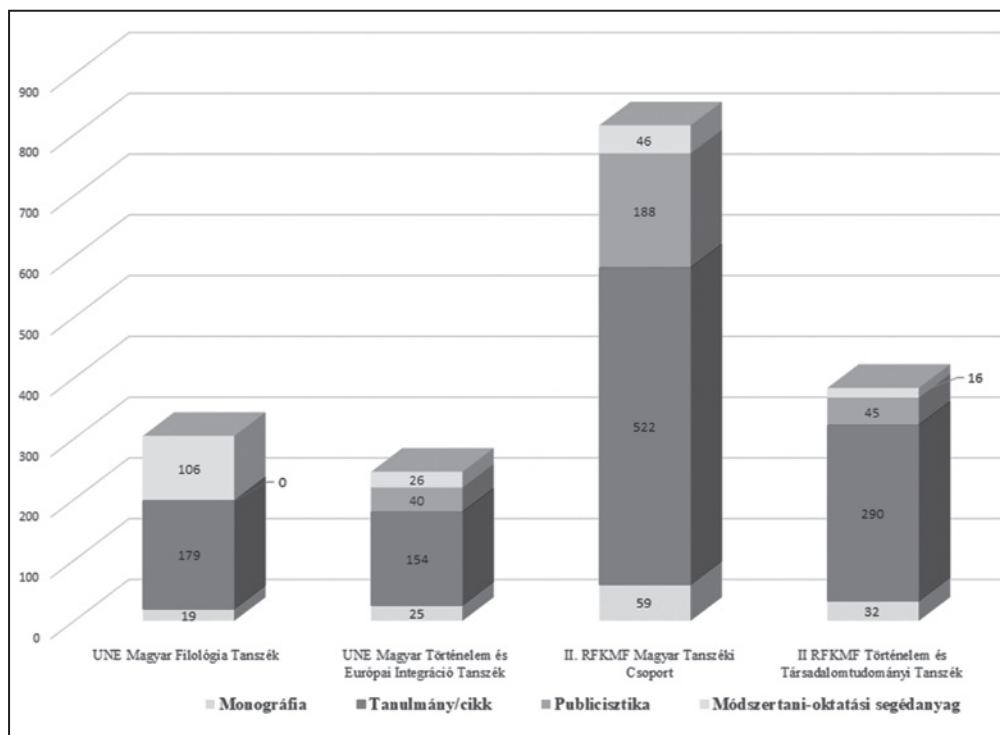
A rendszerváltást követő évtizedekben a beregszászi főiskola oktatói (25 fő) mintegy kétszer annyi publikációval rendelkeznek, mint az UNE-n dolgozó szakemberek (22 fő). Előbbiek összesen 91 monográfiát, 812 tanulmányt, 233 publicisztikai írást és 62 módszertani segédanyagot publikáltak, míg utóbbiak 44 monográfiát, 333 tanulmányt, 40 publicisztikai írást és 132 módszertani kiadványt készítettek. Ugyanakkor a mikroszintű, szerzőkre lebontott publikációs

13 Tóth Károly értelmezése szerint a szlovákiai magyar kisebbség civil szektorának és a politikai pártok szétfejlődésének az egyik oka, hogy Szlovákiában a politikai pártok a 2000-es évek elejére egyre inkább elfordultak a hagyományos kisebbségi elitszerepektől. Ez alatt azt érti, hogy a szimbolikus politizálás (kisebbségvédő, érték- és kultúraorientált tevékenységek) helyett egyre inkább pragmatikus politikai célok megvalósítására kezdtek el törekedni (ezek közé tartozott például a többségi társadalmon belüli kisebbségi gazdasági befolyás erősítése, a tulajdonosi viszonyok újrendezése, az önkormányzati struktúrákon belüli térszerzés, és így tovább). Ennek következtében – ahogy Tóth fogalmaz – „paradoxnak is tekinthető, hogy miközben az elmúlt másfél évtizedben a szlovákiai magyar szervezetekre a politika, illetve a politikai pártok jelentős hatást próbáltak gyakorolni, a civil szektor és a politikai pártok közötti intézményes kommunikáció formái nem alakultak ki”. (Tóth 2002, 42) Meg kell jegyezni azonban, hogy a politikai és tudományos elit elkülönülése Szlovákiában sem mentes az ellentmondásoktól, amit jól mutatnak az egyéni pályautak is. Például az idézett sorok írója, Tóth Károly (a Fórum Intézet 1996–2014 közötti igazgatója) vagy akár Öllös László (az intézmény jelenlegi elnöke) kezdetben legalábbis aktív szerepet játszottak a szlovákiai magyar politikai mozgalmakban. A szűkebb értelemben vett tudományos és tudománysszervező tevékenységük előtt mindketten a Magyar Polgári Párt jogelődjének, az 1989-ben megszerveződő Független Magyar Kezdeményezésnek voltak az alapító tagjai, ahol különféle vezető tisztségeket is betöltöttek (Tóth a párt elnökeként, főtítkáráként, alelnökeként, Öllös pedig rövid ideig elnökségi tagjaként dolgozott).

adatok vizsgálata azt mutatja, hogy a tudásreprodukciós cselekvések az egyes intézményeken belül jelentősen koncentrálódnak: a kutatási teljesítmény döntő része nem az egész intézményi közösség, hanem jellemzően néhány meghatározó személyiség, vezető kutató egyéni aktivitásának eredménye.

A beregszászi főiskola esetében ez a tendencia különösen szembetűnő. A II. RFKMF Magyar Tanszéki Csoportja összesen 522 tudományos publikációt (tanulmány, cikk, könyvfejezet) jelentetett meg. Ennek mintegy 22%-át egyetlen személy, Csernicskó István nyelvészprofesszor – a tanszék korábbi vezetője, jelenleg a főiskola rektora – jegyzi, további 24%-ban pedig társszerzőként vett részt. A tanszékhez köthető 59 monográfia majdnem fele is az ő nevéhez fűződik (7 önálló és 15 társszerzős kötet formájában). Hasonló minta figyelhető meg a Történelem és Társadalomtudományi Tanszéken is, ahol a tanszékvezető, Csátáry György írta az intézmény által kiadott nagyobb jelentőségű tudományos munkák többségét: a 32 monográfia és forráskiadvány közül 12 általa készített, egyszerű szerzős mű.

Az UNE Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszékén ugyancsak az intézményt vezető docens – Zubánics László – tudományos teljesítménye emelkedik ki, aki a tanszéken dolgozó oktatók 25 monográfiájának majdnem a felét (11-et) szintén egyedül írta meg. Ebből a szempontból kivételt képez az UNE Magyar Filológiai Tanszéke, ahol az elmúlt években a korábban jelentős életművet létrehozó professzorok, kutatók (például Lizanec Péter és Horváth Katalin) nyugdíjba vonultak, illetve életkoruknál fogva perifériára kerültek, s az utánuk érkező fiatalabb generáció tagjai nem tudtak hasonló volumenű tudományos tevékenységet kifejezni, illetve jelentősebb szakmai életutat bejárni.

2. ábra: A kárpátaljai magyar kisebbségi elit tudományos publikációinak megoszlása műfaji és mennyiségi szempontok szerint (1991–2024, saját szerkesztés)

Mindez azt jelzi, hogy egyfelől az intézményi tudásprodukciónak nem pusztán szervezeti, hanem nagymértékben individuális szakmai teljesítmények és hálózati pozíciók függvénye is. Másfelől pedig rámutat az intellektuális és intézményi munkamegosztás területi (intézmények közötti), valamint szervezetben belüli jelentősebb egyenlőtlenségeire, aszimmetrikus erőviszonyaira, szerkezeti felépítésére is.

Ezt a képét tovább árnyalhatják a tudományos publikációk nyelvi megoszlására vonatkozó faktikus adatok is. Figyelemre méltó, hogy míg az UNE magyar karán – a publicisztikai és módszertani írásokat leszámítva – az összes tudományos közlemény (377 publikáció) több mint fele (57,5%) ukrán nyelven, további 39%-a magyar nyelven, mindössze 0,2%-a pedig más nyelven jelent meg, addig a II. RFKMF-en ennek éppen fordított tendenciái figyelhetők meg. Itt, vagyis az utóbbi intézményben a publikációk közel négyötöde (83%) magyar nyelvű, míg a szláv (orosz/ukrán) nyelvűek aránya nem haladja meg a 7%-ot, az angol nyelvűeké a 9%-ot, az egyéb nyelvűeké pedig az 1%-ot.

Ezek a differenciák nyilvánvalóan összefüggnek az intézmények eltérő státuszával is. Azaz a körülménnyel, hogy az UNE az ukrán állam által fenntartott felsőoktatási intézmény, amely elsősorban ukrán nyelvű tudományos infrastruktúrával, etnikailag és nyelviileg vegyes tudósközösségekkel, valamint az országon belüli tudományos kapcsolatokkal rendelkezik. A II. RFKMF ezzel szemben magyar állam alapítványi támogatásával működik. Így az ott dolgozó tudósok, kutatók döntően a magyar nyelvű tudományos hálózatokba és piacokba ágyazódnak.

Ha kizárólag a tudományos cikkekre koncentrálunk, szembeötlő és beszédes tény, hogy mindkét intézményben a publikációk jelentős része az adott felsőoktatási intézmény, illetve annak tanszékei, kutatóközpontjai által gondozott kiadványokban jelent meg. Az UNE két tanszékének a munkatársai az idegen nyelvű cikkek többségét a *Tudományos Közlemények* (Науковий вісник) című folyóiratban, valamint más ukránjai társegyetemeken – így például főként az Ungvári, a Cserkaszi, a Luhanszki, a Mikolajivi vagy a Kijevi Nemzeti Egyetem – *Közlemények* (Вісник) és *Tudományos Közlemények* (Науковий вісник) sorozataiban jelentették meg. A magyar nyelvű tanulmányok zöme szintén a Magyar Filológiai Tanszékhez köthető periodikában, az Ungvári Hungarológiai Központ többnyelvű folyóiratában (*Acta Hungarologica*), valamint különböző – elsősorban magyarországi – szerkesztett kötetekben, konferencia-kiadványokban, évkönyvekben és tudományos periodikákban látott napvilágot.

A II. RFKMF két tanszékének (Magyar Tanszéki Csoport, Társadalomtudományi Tanszék) kutatói által írt magyar nyelvű cikkek többsége szintén intézményen belüli fórumokon, így például a magyar–angol–ukrán nyelvű tanszéki/kutatóintézeti évkönyvekben és folyóiratokban (*Acta Beregsasiensis*, *Limes*, illetve a 2021-től megjelenő *Acta Academiae Beregsasiensis*), valamint jelentősebb magyarországi tudományos szaklapokban jelent meg. Az Ungváron dolgozó oktatókhoz képest jóval kisebb létszámú ukrán/orosz nyelvű publikációk itt is hazai, azaz más ukránjai egyetemeken kiadványaikhoz (pl. Vinnica Mykhailo Kotsiubynskyi Állami Pedagógiai Egyetem „Tudományos jegyzetei”, az Ungvári Hungarológiai Központ *Acta Hungarica*-ja stb.) kötődnek.

Figyelemre méltó, hogy mindkét intézményben meglehetősen alacsony azoknak a tudományos publikációknak a száma, amelyek magas presztízsű, lektorált, idegen nyelvű folyóiratokban láttak napvilágot. Az UNE két releváns tanszékének összes ilyen típusú tudományos közleménye (377 tanulmány) közül mindössze öt jelent meg nemzetközi lapokban (ebből mindössze 1 volt csak Q1-es, a további kettő Q2-es, a fennmaradó pedig Q3-as besorolású cikk). A II. RFKMF esetében a helyzet az előbbinél némileg kedvezőbb, de a külföldön megjelent publikációk aránya itt sem haladja meg a 8%-ot (14 tanulmány jelent meg olyan neves, Q1-es folyóiratban, mint amilyen például a *Language Policy*, a *Compare*, a *Multilingua*, a *Nationalities Papers*, további 17 tanulmány Q2-es, 7 cikk ellenben Q3-as besorolású kiadványban jelent meg).

Az elmondottak alapján kijelenthető, hogy amíg az UNE magyar nyelvű tanszékeinek oktatói inkább az ukrán tudományos piacok, a beregszászi főiskola kutatói pedig a magyar nyelvű – ezáltal részben a magyarországi akadémiai – nyilvánosságba integráltak, addig mindkettő a nemzetközi (angolszász vagy egyéb) tudományos diskurzusoktól meglehetősen izolált helyzetben működik. Ez minden bizonnyal ugyanakkor azt is jelenti, hogy a régióban folyó vizsgálatok a nemzetközi tudományos trendekhez sem illeszkednek szervesen; másként fogalmazva: a kisebbségi tudományos tudástermelés a globális társadalomtudományi diskurzusokból kiágyazódva bontakozik ki, illetve jön létre.

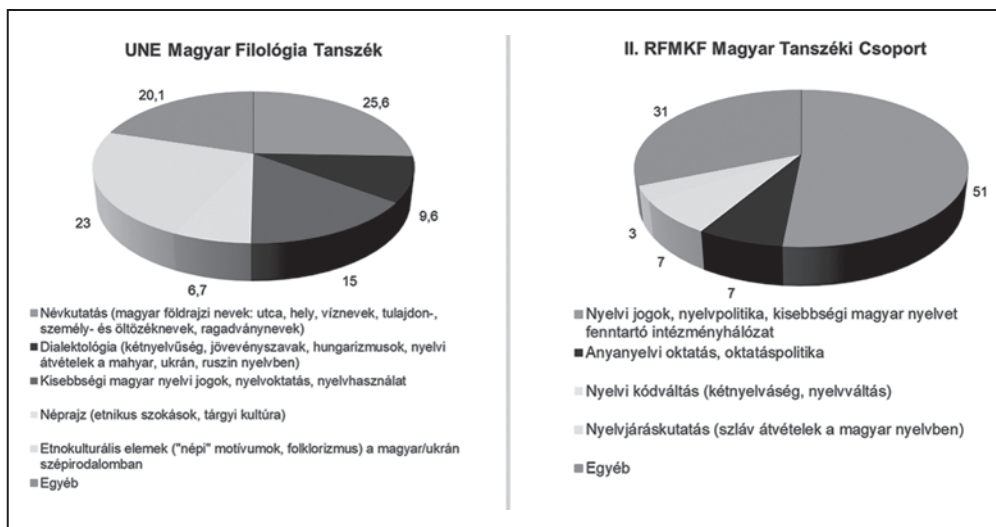
4.1.2. Tematikus preferenciák, korszakok

A Kárpátalján működő két magyar felsőoktatási intézményben – az UNE és a II. RFKMF – folytatott magyar tudományos nyelvészeti, történeti kutatásokat egyfajta nacionalista idealizmus jellemzi. (Balaš 2024) Ez alatt azt értem, hogy a kutatók a régió társadalmi terét elsősorban etnikai és nemzeti csoportok által benépesített térként érzékelik, ezáltal a kisebbségi kultúra sajátosságait – így a nyelvhasználati formákat, a történelmi változásfolyamatokat, a csoportok közötti gazdasági, politikai viszonyokat – többnyire a nemzeti/etnikai viszonyok származtatott következményeként közelítik meg. A társadalmi valóságnak ez a tületnicizálása, amelyet Nikola Balaš más kontextusban ugyan, de a tudományos ismeretelőállítás egyfajta „*episztemológiai megrekedés*”-ként írt le (Balaš 2024), sajátos – gyakran előre rögzített értelmezési kereteken belül mozgó – kutatói kérdésfelvetésekhez és témákhoz vezet.

Az UNE Magyar Filológiai Tanszékének publikációs profilja elsősorban a nyelvi identitás történeti reprezentációihoz és a kulturális örökség megőrzéséhez kapcsolódik. A megjelent publikációk közel egynegyede (25,6%) névkutatással foglalkozik, beleértve a hely-, személy- és ragadványnevek vizsgálatát. Hasonló arányban (23%) jelennek meg azok a tanulmányok is, amelyek a magyar és ukrán szépirodalomban megjelenő etnokulturális elemek reprezentációjára fókuszálnak. A kisebbségi magyar nyelvhasználat, nyelvoktatás és nyelvi jogok kérdésköre szintén hangsúlyosan jelen van (15%), azonban ezek a kérdések elsősorban nyelvészeti-filológiai, nem pedig társadalomtudományi vagy politikai kontextusban kerülnek értelmezésre.

Ezzel szemben a II. RFKMF kutatói által írt publikációk hangsúlyosabban illeszkednek a nyelvpolitikai diskurzusokhoz, különösen a kisebbségi magyar nyelv intézményes kereteinek elemzéséhez. A vizsgált munkák több mint fele (51%) kifejezetten a nyelvi jogokkal, nyelvpolitikával és az ezek fenntartását biztosító intézményi infrastruktúrával foglalkozik. Emellett az oktatáspolitikai, nyelvi szocializáció és nyelvi kódváltás kérdésköre is jelen vannak, bár kisebb arányban (egyenként 7%).

Összességében – a 3. ábrán szereplő adatokat részletesen nem elemezve – itt mindössze csupán annyit jegyeznék meg, hogy amíg az UNE Magyar Filológiai Tanszékének tudományos munkatársai által írt 179 publikáció közül 143 (80%), addig a II. RFKMF Magyar Tanszéki Csoportjának oktatói által kiadott 58 kötetéből például 41 kötet (70%) közvetlenül a nyelv etnikai dimenzióját vizsgálja. A két intézmény nyelvtudományi kutatásai között mindössze egyetlen olyan átfogóbb – monografikus igénnyel megírt – szociolingvisztikai szakmunka található (Beregszászi–Csernicskó 2006), amely a kisebbségi nyelvhasználatot nem kizárólag az etnikai hovatartozásból, hanem interszekcionális szempontokból – például társadalmi státusz, nem, életkor, iskolázottság, foglalkozás, lakóhely típusa – kiindulva próbálja meg értelmezni. Ennek megfelelően az említett kutatások többsége a társadalmi lét valamennyi területét nyelvpolitikai dimenzióban (az állam, az etnikai kisebbségek és a nyelv közötti kapcsolatok kontextusában) értelmezi. Ez a megközelítés ugyanakkor azzal a következménnyel jár,

3. ábra: Az UNE Magyar Filológiai Tanszéke és a II. RFMKF Magyar Tanszéki Csoportja oktatói, kutatói által írt tudományos közlemények megoszlása tematikai preferenciák szerint (bázis: összes tanulmány UNE, N=179; II. RFMKF, N=522)

hogy számos, a kortárs társadalmi átalakulásokkal összefüggő jelenség – így például a „nem etnikai” önmeghatározási formák (Eriksen 2008), a transznacionális élethelyzetek, a hibrid identitásalakzatok, vagy a migrációs rendszerek által újrastrukturált nyelvi normák, például: a kisebbségek saját nyelvükhöz való bizonytalansága, belső megosztottsága – kívül reked a tudományos érdeklődés horizontján.¹⁴

Ugyanez érvényes lényegében a két intézményben folyó magyar nyelvű történettudományi és társadalomtörténeti kutatások domináns irányára is, amelyek főként a nemzeti-etnikai identitás kiépítését szolgáló kutatási témákkal és történelmi időszakokkal foglalkoznak. Ezek a kutatások három fő irányvonal mentén strukturálódnak:

(1) Az abszolút történelemre irányuló kutatások. A távoli múlttal, a régmúlttal, azaz az abszolút történelemmel foglalkozó történettudományi vizsgálatok, amelyek a nemzeti szempontból kiemelkedő események és szereplők (honfoglalás, szláv és ruszin népcsoportok megjelenése, államalapítás, vár- és vármegyerendszer kialakulására, valamint a nemzeti függetlenségi törekvések és forradalmak (1703–1711, 1848) mozzanataira helyezik a hangsúlyt. Ezáltal elősegítik a kárpátaljai magyarok etnikai identitásának historizálását, illetve a kisebbségi közösség és az anyaország kulturális, történelmi, politikai összetartozásának ideológiai reprezentációit.

¹⁴ Lanstyák szerint a határon túli magyar nyelvészetek által végzett recens kutatások (lexikológiai, lexikográfiai, dialektológiai és korpusznyelvészeti vizsgálatok) jelentős szerepet játszottak abban, hogy a vizsgált évtizedben a kisebbségi magyar beszédközösségek által használt regionális, tájnyelvi alakzatok a magyarországi kiadványokban is fokozatosan megjelentek, s ezáltal egyre inkább az egyetemes magyar nemzeti nyelv részévé váltak. (Lastyák 2006) Ennek a „határtalanítási” törekvésnek, vagyis a szétfeljódott nemzeti nyelv integrálását célzó nyelvpolitikai programnak a jelentőségét, társadalmi használt természetesen el kell ismernünk. Ugyanakkor a kárpátaljai szociolingvisztikai kutatások példája alapján azt is érdemes szem előtt tartanunk, hogy miközben e folyamat valóban hatékonyan hozzájárult a nemzeti nyelvi standardok által korábban marginalizált kisebbségi magyar nyelvváltozatok „láthatóvá tételéhez” (dekolonizációjához), egyúttal – paradox módon – bizonyos mértékig elősegítette a nyelvi jelenségek pusztán etnikai-nemzeti fenoménként való abszolutizálását is.

(2) Helytörténeti és elitkutatások. Ezek főként a helyi, illetve regionális történelem rekonstruálására koncentrálnak, gyakran egy-egy kiemelkedő társadalmi státuszú személyiség (nemesi, főnemesi családok, dinasztiai) szerepén keresztül.

(3) A „közeli” – Pierre Nora szavai szerint: az „eleven”, „emlékezetben élő” – múlta (Nora 2011) irányuló történeti kutatások, amelyek középpontjában a huszadik század politikai traumái és fordulópontjai állnak. Ezek a 20. századi magyar nemzeti történelem sorsfordító eseményeit, valamint az ezekhez kapcsolódó kisebbségi tapasztalatokat tematizálják, amelyben kiemelt figyelmet kapnak a nagy történelmi töréspontok (1920, 1944, 1956, 1991), a háborús időszakok, valamint a szovjetizációhoz, kollektivizáláshoz, iparosításhoz és nyelvpolitikai asszimilációhoz köthető elnyomás történeti mozzanatai (pl. málenkij robot, oroszosítás, ukránosítás).

A kárpátaljai kisebbségi státuszban művelt diszciplináris kutatások nem értelmezhetők a nemzeti diskurzuson (anyaország és a nemzetiesítő ukrán állam nacionalizmusán) kívüli episztemikus keretekben. Ebből a szempontból ugyanakkor meglepő, hogy az elmúlt 30 évben a kisebbségkutatással foglalkozó helyi szakemberek nem vagy alig végeztek olyan típusú elméleti kutatásokat, amelyek a humán- és társadalomtudományi tudástermelésnek éppen erre az összefüggésére, nevezetesen: a saját (a „kárpátaljai”) tudományos cselekvések pozicionáltságára, nemzeti ideológia által történő meghatározottságára reflektáltak volna. Mindez azért jelentős, mert – amint arra Bourdieu rámutat – az ideológiakritikai diskurzus hiánya, azaz a tudományos elit tudástermelését meghatározó feltételek, módszertani és ismeretelméleti standardok tisztázatlansága gyengíti a kisebbségi helyzetben létrehozott tudományos mező „belső” autonómiáját. (Bourdieu 1991, 15) Másként fogalmazva: jelentősen növelheti a régióban folyó magyar nyelvű kutatások „külső” kitettségét, (nemzet)politikai diskurzusoktól való függését.

4.2. Szlovákia

4.2.1. Tudománymetriai adatok

A Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központjának négy státuszban lévő („belső”) munkatársa és öt „külső”, az intézmény kutatási tevékenységéhez alkalom- vagy projektszerűen csatlakozó munkatársa van. Az előbbieik közül a központ tudományos arculatát a kezdetektől (1997-től) két néprajzkutató, az intézményt vezető Liszka József és L. Juhász Iлона kutatói tevékenysége határozza meg. Mindketten szorosan kötődnek az 1989-ben létrejött Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társasághoz (később: Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság), amelynek Liszka egyik alapító tagja, illetve 1997-ig elnöke volt (Fónod 2004, 232), míg L. Juhász 1991 és 1999 között titkára volt. (Fónod 2004, 181) Az elmúlt évtizedekben kutatói és tudományos szervezői tevékenységük eredményeként olyan meghatározó sorozatok és folyóiratok jöttek létre, mint az *Interethnica*, a *Notitia Historico-Ethnologica*, valamint a *Lokális és Regionális Monográfiák*. Emellett Liszka szerkeszti a központ évkönyvét, az *Acta Ethnologica Danubiana*t is, amely a szlovákiai magyar etnológiai kutatások egyik meghatározó fóruma. A kutatóintézet tudományos tevékenységét reprezentáló munkák közül a továbbiakban – a terjedelmi korlátok miatt – ez utóbbi periodikával foglalkozom részletesebben.

Az *Acta Ethnologica Danubiana* a népi/populáris (ezen belül a szlovákiai magyar) kultúra dokumentálása, tudományos vizsgálata mellett a kezdetektől fontos célként határozta meg a kisebbségben végzett tudományos tudástermelés de-etnicizálását, illetve a „saját” etnicitáson túli, azt meghaladó – multi- vagy transz-etnikus – elemzési szempontok érvényesítését, bevezetését. Ezt az orientációt tükrözi már a kiadvány első, 1999-es száma is, amelynek háromnyelvű (magyar, szlovák, német) bevezetőjét az évkönyv főszerkesztője, Liszka József két

neves kultúrakutatónak, tudósak, Gunda Bélának és Václav Frolec emlékének ajánlotta. A két szerző tevékenysége és személye – ahogy Liszka megjegyzi – „képletesen összeköti Közép- és Dél-Európa szinte valamennyi népét, s ezzel a mi célkitűzéseinket is képviseli”. (Liszka 1999b, 9) Ugyanez a szándék érhető tetten az évkönyv poliglott, többnyelvű szerkezeti felépítésében is. Bár az elmúlt évtizedekben az itt megjelent tudományos publikációk (összesen 274) többsége (64%) magyar nyelvű volt, a kutatási eredmények szélesebb körű, nemzetközi szakmai recepcióját azonban a tanulmányok végén szereplő többnyelvű összefoglalások (szlovák, német és angol, időnként szerb, román, macedón tartalmi kivonatok), valamint a kötetek elején található háromnyelvű tartalomjegyzék segítik. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy az évkönyvben közölt tanulmányok valamivel több mint egyharmada nem magyar nyelven jelent meg: 20% német, 8% szlovák, 6% angol, míg 2% más – például cseh, francia vagy egyéb – nyelvű. Ez a megoszlás egyfelől a kutatóintézet, illetve az azt vezető szakemberek regionális tudományos kapcsolatrendszerét – valamint a német etnográfiai iskola térségi szintű dominanciáját, orientációs szerepét – tükrözi; bizonyos mértékig jól érzékelteti a térségi tudományos tudástermelési gyakorlatok multietnikus szerkezetét és beágyazottságát is.

Az *Acta Ethnologica Danubiana* strukturálisan négy nagyobb, egymástól jól elkülöníthető tartalmi és műfaji egységből áll: „Tanulmányok”, „Közlemények”, „Könyvismertetések, annotációk”, valamint az intézmény tudományos életének fontosabb eseményeiről, híreiről és konferenciáiról beszámoló „Krónika”. Ez a szerkezet az elmúlt évtizedek során kisebb módosításokat leszámítva, lényegében változatlanul fennmaradt.¹⁵ Bár több évfolyamban megjelentek új tematikus elemek – ilyen a „Fórum”,¹⁶ a „Források” és a „Tudománytörténet”¹⁷ című rovatok –, ezek azonban nem váltak állandó, következetesen visszatérő tematikus egységeivé a kötetnek.

Az évkönyv tudományos arculatát meghatározó két blokkban – a „Tanulmányok” és a „Közlemények” című rovatokban – 1999 és 2024 között összesen 274 publikáció jelent meg. Ebből – műfaji/formai megoszlását tekintve – 212 tanulmány, cikk vagy azzá formált konferenciaszöveg, 46 rövidebb közlemény, forrásközlés vagy publicisztika, 16 rövidebb esszé, vitaanyag, valamint egyéb, nehezebben kategorizálható írás (útínaplórészlet, megnyitó beszéd, konferencia-zárszó stb.) volt. Az alábbiakban ezekből csak a szűkebb értelemben vett értekező, elemző típusú tudományos tanulmányokat, cikkeket, illetve az azokban megjelenő témaválasztásokat, időkereteket mutatom be részletesebben.

15 A rovatcímek módosítása néhol csupán kisebb formai változtatásokat jeleznek (Pl. a mai *Közlemények* elnevezésű rovat 2006-ig *Kisebb közlemények*, a „*Könyvismertetések, annotációk*” blokk pedig 2004-ig *Szemle* címmel jelent meg az évkönyvben). Bizonyos évfolyamokban azonban jelentősebb szerkezeti és tartalmi módosítások is megfigyelhetők. Például a 16. [2014] és a 21–26. [2019–2024] számokban a *Tanulmányok és Közlemények* rovatok összevonva szerepelnek, míg a 12. [2010] számban a *Könyvismertetés*, a 13. és 14. [2012, 2013] számban pedig a *Közlemények* elnevezésű szerkezeti egység teljesen hiányzik. Ezek a változtatások feltehetően nem pusztán szerkesztői koncepcióváltásokkal, hanem sokkal inkább a kiadvány fenntartásával összefüggő nehézségekkel (a megfelelő számú szerző, illetve az adott műfajok alá sorolható szerzői szövegek biztosításának problémáival) függhetnek össze.

16 Ez a tematikus/műfaji egység mindössze öt számában: a 2–3. (2000–2001), a 21 (2019), a 22. (2020), a 23. (2021) és a 26-os (2024) számában bukkan fel.

17 A „Források” és a „Tudománytörténet” elnevezésű rovat szintén csupán egy-egy számban – az előbbi 21. (2019), az utóbbi a 23. (2021) számban – jelent meg.

4.2.2. Tematikus preferenciák, vizsgált korszakok

A kötetben megjelent írásokat közelebbről szemlélve azt láthatjuk, hogy a tanulmányok/tudományos cikkek témáit, tárgyköreit – a kutatóintézet 1999-ben megfogalmazott célkitűzéseivel összhangban¹⁸ – három fontosabb diszciplináris terület dominálja.

a) Az egyik a folklór. Ide egyrészt a klasszikus történeti folklorisztikai és textológiai vizsgálatok tartoznak (népballadák, népmesék, legendák, archaikus imák és imádságszövegek, valamint a szakrális szövegkorpuszok elemzése; vallásos-mágikus hiedelmekképzetek – például fakultusz, bányamanó- és bányaszellem-hagyomány – feltárása; a teremtés- és hiedelemmondák, mondavariánsok elemzése; az irodalmi folklorizmus és a ponyvairódalom vizsgálata, valamint egyéb jelenségek – motívumvándorlás, recepciótörténet – kutatása). Másrészt ide sorolhatók a tradicionális szokáscelekvésekkel (mint például a népi alakoskodás, a színjátkozás, a misztériumjátékok, a jeles napok, naptári és paraliturgikus ünnepek, a katonaszokások stb.) kapcsolatos kutatások. E két, döntően történeti megközelítést alkalmazó kategória képezi az évkönyvben megjelent tanulmányok több mint negyedét (17,2%-a), miközben kifejezetten kortárs vagy a nem ünnepi, hétköznapi jelenségekkel – például a netfolklórral, a digitális kommunikációval, a temetői rítusokkal, a női folklórszövegekkel vagy kultúraközi transzferjelenségekkel stb. – a szerzőknek mindössze csupán kisebb része foglalkozik.

b) A másik nagyobb szövegkorpuszt – a diszciplína klasszikus felosztását követve – a tárgyi néprajz, ezen belül az ún. kisémlékkutatás körébe sorolható írások alkotják. A komáromi Etnológiai Központnak ez az egyik kiemelt kutatási területe, amelyhez kapcsolódóan az elmúlt évtizedekben az intézmény munkatársai kifejezetten széleskörű adatgyűjtő, forrásfeltáró, dokumentációs és ismeretközvetítő tevékenységet folytattak.¹⁹ Az évkönyvben megjelent munkák, tanulmányok, cikkek többsége a kárpát-medencei magyarság különféle jeltárgytípusait (szakrális és profán köztéri szobrok, emléktáblák, kálvária-együttesek, sírjelek, határkeresztek, harangok stb.), ikonográfiai ábrázolások, a különféle objektumokhoz kötődő egyéni és kollektív emlékezeti rítusok, emlékműállítási és etnikai-szimbolikus térfoglalási gyakorlatokat, valamint rituális és mágikus cselekvéseket (zarándoklatok, búcsújáró helyek, plébánialapítás) elemzi. A tárgykör jelentőségét mutatja, hogy a publikált tanulmányok közel egynegyede (14,4%) e téma feldolgozását és elemzését tűzi ki célul. Megjegyzendő azonban, hogy a szakrális kisémlékekkel foglalkozó cikkek között a dokumentatív, leíró jellegű munkák vannak többségben, amelyek rendszerint az adott jeltárgyak, örökségelemek genealógiai vizsgálatát (keletkezés- és változástörténetét) helyezik előtérbe, miközben kevesebb figyelmet fordítanak a helyi recepció, a hatás- és értelmezéstörténet feltárására – például egy köztéri szobor vagy emléktábla közösségi percepcióinak, kortárs értelmezéseinek, jelentés- és érték-tulajdonításának empirikus vizsgálatára.

18 A Fórum Társadalomtudományi Intézet komáromi Etnológiai Központjának igazgatója, Liszka József 1999-ben megjelent írása szerint az intézmény tudományos célkitűzése, feladata: „1. a szlovákiai magyar népesség népi kultúrájának tudományos igényű néprajzi kutatása; 2. az eredmények dokumentálása és 3. közzététele”, amelynek prioritásai között három tudásterület: „az interetnikus kapcsolatok vizsgálata, a változásvizsgálatok, valamint a szakrális néprajz kutatása szerepel. Az összehasonlító néprajztudomány (etnológia) legfrissebb elméleti-módszertani eredményeinek (kulturális antropológiai módszerek, Oral History, interkulturális kommunikáció stb.) figyelembevételével és alkalmazásával az európai etnológia modern szlovákiai magyar műhelye kíván lenni. Céljai elérése érdekében (országhatárokon is átnyúló) kutatási kapcsolatok dolgoz ki és bonyolít le, illetve bekapcsolódik az ilyen projektumokba.” (Liszka 1999a, 140–141)

19 Az Intézet igazgatója, Liszka József 1997 végén alapította a Szakrális Kisémlék Archívumot, amelyben több mint 2000, adattalappal és részletes leírással rendelkező kisémléket tartanak nyilván. (Liszka 2017, 106) Az intézet kiterjedt kapcsolatokat ápol a németországi kisémlékkutató mozgalom tagjaival, illetve a témát vizsgáló hazai és külföldi kutatókkal, tudósokkal; az intézmény munkatársai aktívan részt vesznek a szakrális kisémlékekkel kapcsolatos kiállítások, nemzetközi konferenciák szervezésében is.

c) A harmadik csoportba azok – a 4. ábrán ugyan külön oszlopban szerepelő, ám egymástól sokszor nehezen elválasztható kutatásokat reprezentáló – publikációk tartoznak, amelyek a kisebbségi csoportok „társadalmi határait” kijelölő (Keményfi 2002, 380) etnikai és vallási specifikumokat, illetve azok nem ritkán egyidejűleg megjelenő formáit vizsgálják. Ezek leggyakrabban az etnikai előítéletekkel, az etnikai és felekezeti határokkal, együttélési viszonyokkal, interetnikus kapcsolatokkal és konfliktusokkal, az etnikai–nemzeti identitásépítéssel, az etnikai és vallási szimbólumokkal, a szentkultusszal, az etnikai és vallási normákkal, az etnikai gettókkal, zárványokkal, az intra-etnikus kulturális divergenciákkal, a szakrális terekkel és helyekkel, vallási búcsújáróhelyekkel, egyház- és felekezettörténeti mozzanatokkal, új vallási mozgalmakkal, babonákkal és néphittel foglalkoznak. Az ilyen jellegű tanulmányok együttes aránya az évkönyvben 17,1%, amellyel az etnicitás és a vallás – nem a harmadik, hanem valójában – a második leggyakrabban elemzett néprajztudományi vizsgálati témakört alkotja.

A fentiekén kívül a kiadványban számottevő arányban (10%) fordulnak elő még a tudományos tudástermelés gyakorlatával kapcsolatos módszertani, tudomány- és kutatáseméleti elemzések.²⁰ Ugyancsak hasonló súllyal (10%) szerepelnek azonban a néprajztudomány által használt fogalmak, kategóriák jelentésváltozását, illetve bizonyos kutatás- és tudománytörténeti kérdéseket vizsgáló tanulmányok is.²¹ Ezek az episztemológiai reflexiók Bourdieu megközelítése szerint a tudomány *nomoszához* tartoznak. Vagyis olyan, a diszciplína belső szabályszerűségeinek (a világ és az „igazság” alaposabb megismerését szolgáló módszerek, tudományos célok, vizsgálati eszközök, elemzési normák) tisztázása irányuló cselekvések, amelyek egyszersmind központi szerepet töltenek be a kutatók közötti erőviszonyok meghatározásában, a „vitán felül álló szakmai tekintély”-ek kijelölésében, egy szóval: a tudományos tőke csoporton belüli elosztásában is. (Bourdieu 1991, 13–14) Bourdieu szerint azokban a helyzetekben, amikor a tudományos közösség tagjainak érvényesülése elsősorban „belső” tökeformákhoz – így a szakértelemhez, a kompetenciához és a tudásszinthez – kapcsolódik, s kisebb a szerepe a „külső” tökeformáknak – például a pénzügyi erőforrásoknak, a politikai befolyásnak vagy más társadalmi struktúrának –, akkor az adott tudományos mező autonómiája nagyobb. (Bourdieu 1991, 15)

Az *Actá*ban a módszertani és tudományeméleti tanulmányokon mellett csekélyebb számban, de megjelennek még az identitás- és emlékezetpolitikai törekvéseket vizsgáló kutatások (például emlékművesítés, fesztiválizáció, szimbolikus térfoglalás, identitásépítés, autenticitás-teremtő cselekvések), valamint a mindennapi élethez kapcsolódó témákkal (megélhetési stratégiák, informális gazdaság, városi strandok, utcai kereskedelem, táplálkozás-, divat- és hajviselet-kultúra) foglalkozó írások is. Ezek aránya a teljes anyagon belül – a fentiekhez viszonyítva – nem jelentős, mindössze 6,2–6,7%. Feltűnő, hogy az évkönyvben ugyancsak kevésbé gyakoriak (5,7%) a gazdasági néprajz tudásterületéhez tartozó tanulmányok is. Ezek főként lokális, ritkábban regionális szintű jelenségeket dolgoznak fel, s leggyakrabban a tájhasználat, az etnoökológiai ismeretekkel (például népi gombászat), a népi növénynevekkel és taxonokkal, a tájtörténettel, a kultúrtájak változásával, valamint az erőforrás-gazdálkodással, a nagytájak és a tradicionális piachelyek közötti árucere-folyamatokkal kapcsolatos kérdéseket elemzik.

20 Ezek elsősorban a forráshasználat, gyűjtés és feldolgozás dilemmáit elemzik: a kutató etnikai, nemi és osztályhelyzete, az interetnikus viszonyok – roma–magyar együttélés – vizsgálatának paradigmái, az etnokartográfia, a többes identitás kutatás kérdése, a meseértelmezésekkel kapcsolatos módszertani problémák, a beszéd-cselekvés közötti kapcsolatok, kutatásetikai elvek, továbbá a folklorisztikai elemzések tudományos modelljeivel összefüggő problémákat tekintik át.

21 E tanulmányok pedig főként a kisebbségekkel, a regionális néprajztudományi kutatások történetével vagy különféle folklorisztikai jelenségek tudomány- és kutatástörténetével foglalkoznak.

A 4. ábrán az „egyéb” kategóriába soroltuk azokat a tanulmányokat, tudományos cikkeket, amelyek az előbbieknél is ritkábban fordultak elő és változatos témákat – migráció, etnodemográfiai változások (telepítéspolitikai, szórványkutatás); népi építészet, eszköz- és tárgykultúra (szakrális-népi tárgyak, kézműipari, népművészeti eszközök), az intézménytörténet (helyi-regionális jelentőségű múzeumok fejlődéstörténetét) vizsgálatára helyezik a hangsúlyt. Ezek együttes aránya nem haladja meg a 7,6%-ot. Előfordul továbbá az évkönyvben néhány olyan írás is, amelyek tematikaikáig, módszertanilag nem, vagy csak nagyon tág diszciplináris keretek között illeszkednek a néprajztudományi diskurzushoz. Ezek aránya azonban csekély (4%), s javarészt a történettudomány (régészet, archeogenetika, politikai eseménytörténet, kultúrtörténet), a nyelvtudomány (kisebbségi nyelvi jogok, szociolektusok) vagy más diszciplinák szűkebb tárgyterületéhez tartoznak.

A tanulmányok időbeli szerkezetét tekintve elsőként a vizsgálatok történelem-orientáltsága a szembevetendő, ami nemcsak a módszertani gyakorlatokon (a), hanem az empirikus korpuszon – az elemzés tárgyává tett etnográfiai anyagokon és az általuk megragadható történelmi korszakokon – keresztül (b) is kirajzolódik.

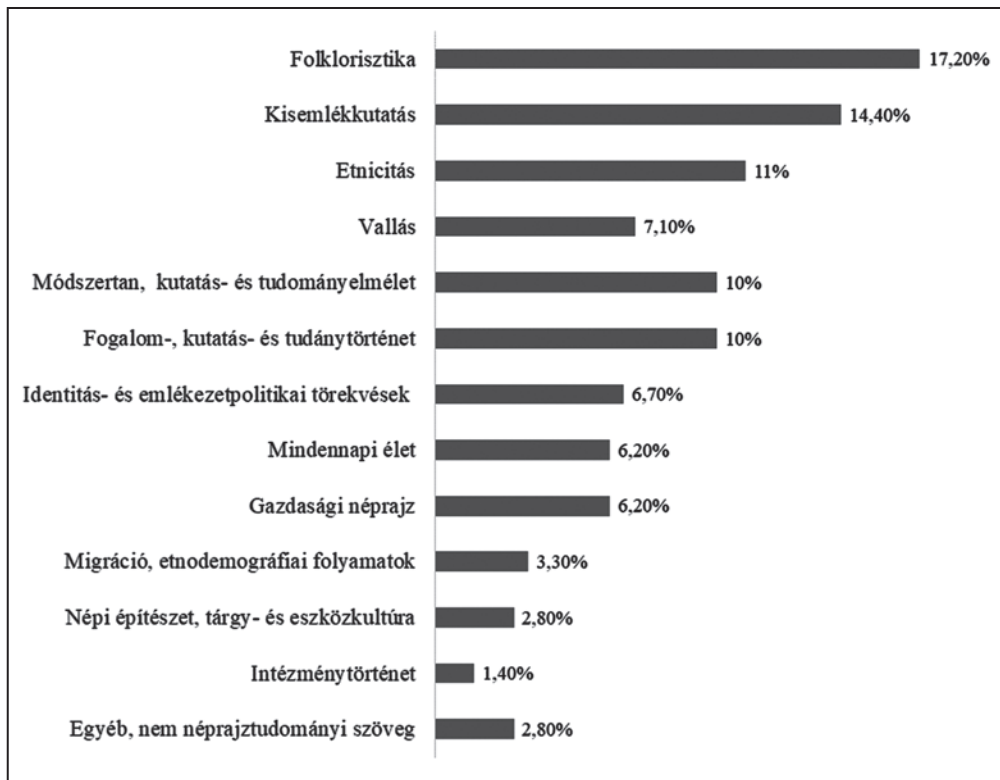
a) Ezzel összefüggésben egyrészt figyelemre méltó, hogy az évkönyvben megjelent publikációk majdnem fele (47%-a) longitudinális vizsgálat, amely a kisebbségi kultúra jelenségeit mint dinamikusan változó, történetileg konstituálódó tárgyakat próbálja megragadni, illetve rekonstruálni. Ezzel szemben keresztmetszeti, azaz egy adott időpontban végzett kutatást a szerzőknek csak kisebb része, mintegy negyede (28%) végezett.²²

b) Másrészt meg kell jegyezni, hogy a longitudinális módszertant alkalmazó kutatások (99 tanulmány) mintegy fele (53%) a kisebbségi közösségek élő emlékezetén és kortárs valóságán túli történelmi korszakokat helyezi a középpontba, elsősorban a 18–19. századot. További egyharmaduk (34%) a közelebbi múlt, a 20. század kulturális jelenségeit vizsgálja. Az évkönyv tanulmányainak fennmaradó 13%-a pedig kifejezetten a „hosszú időtartamok” elemzésére vállalkozik: a kulturális jelenségeket a néprajztudomány 18–19. századi törzsanyagát megelőző korszakoktól – az antikvitástól, a középkoron és a koraujkoron át – követik nyomon, sok esetben egészen a jelenkorig.

Ennek az erőteljes historizáló iránynak a képét, amely a kisebbségi kultúrát elsősorban történeti tárgyként konstruálja meg, részben árnyalják az évkönyvben található keresztmetszeti vizsgálatok (58 publikáció). Ezeknek ugyanis közel fele (43%) az 1989 utáni posztoszocialista időszakot, míg másik felük (47%) a 20. századot – főként az 1945 utáni periódust – tanulmányozza. Ugyanakkor e publikációk között is találunk olyan szövegeket (10%), amely a rövid, pontszerű időhorizontokat alapvetően történeti etnográfiai anyagon, elsősorban 18–19. századi empirikus korpuszok vizsgálatán keresztül próbálják megragadni.

Az *Actában* közölt írásoknak ezt a történeti orientációját – a néprajzi, kulturális jelenségekhez kapcsolódó genealógiai érvelések és magyarázatok túlsúlyát – számos tényező magyarázhatja. Összefügghet azzal, hogy a publikációkban felülreprezentáltak a kisebbségi közösségek szövegfolklorjával, valamint tárgyi emlékeivel, fizikai örökségével, materiális kultúrájával – az ún. szakrális kisémlékek – leírásával kapcsolatos kutatások, amelyek jelentősebb (a néprajzi tudás számára kifejezetten „értékes”) része többnyire a 18–19. században keletkeztek. Másrészt utalhat egy olyan tradicionálisabb – retrospektív, kevésbé probléma-orientált – kutatási hagyomány meglétére is, amely a kisebbségi közösségek jelenkori, kortárs szociokulturális életvilágára, percepciók horizontjára, történeti tapasztalataira és interpretációs gyakorlataira stb.

22 Az évkönyv írásainak mintegy egynegyedénél (25%) az időkeret különféle – tematikai vagy más – okokból nem volt pontosan meghatározható, ezért ezeket a továbbiakban nem vizsgálom.

4. ábra: Az Acta Ethnologica Danubianában megjelent tanulmányok tematikai megoszlása 1999–2024 között (bázis: összes tanulmány, N=212)

kevésbé fogékony; illetve amely a néprajzkutatást alapvetően történeti diszciplínaként határozza meg. De fakadhat akár a kutatók egyéni érdeklődéséből, szakmai szocializációjából, illetve intézményi affiliációjából is. (Például akár abból a külső körülményből is, hogy a publikációk szerzői között jelentős számban fordultak elő muzeológusok, illetve ott dolgozó szakemberek, akik a kulturális jelentéseket többnyire örökségtárgyként – vagyis egy letűnt idő lenyomaiként, emlékeiként, történeti elemeként – szemlélik.)

Összefoglalás

A tanulmány a kisebbségi státuszban folytatott diszciplináris tudástermelés néhány jellemzőjének leírására vállalkozott az ukrainai és szlovákiai magyar tudományosság példáin keresztül. Írásomban – a tudomány szociológia és a tudásantropológia módszertani eszköztárát és fogalmi kereteit alkalmazva – annak a kérdésnek az elemzésére törekedtem, hogy a határon túli magyar tudományos elit rutinszerű kutatói gyakorlataik során milyen vizsgálati tárgyakat, elemzési modelleket (legitimnek tekintett kérdéseket, problémákat, episztemikus kereteket, módszertani megközelítéseket) jelöltek ki, valamint hogy e tudástermelési mintázatokat az elmúlt két évtizedben milyen diszciplináris és azon kívüli – társadalmi, politikai, gazdasági – tényezők alakították.

Az elemzéshez két országban gyűjtöttem empirikus adatokat: Ukrajnában a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Tannyelvű Humán- és Természettudományi Kara, Szlovákiában a Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központját, illetve az ott dolgozó oktatók, kutatók tudományos publikációit vizsgáltam, a rendszerváltás utáni időszakra koncentrálván.

A két régiót párhuzamos esetként szemlélve a tanulmány rámutatott, hogy mindkét országban a kisebbségi tudományos tudástermelést eltérő nemzet- és identitáspolitikai rezsimek keretezik: a magyar kisebbség Szlovákiában egy jelentős intézményi kapacitású, de regresz-szív populista-autoriter rendszerben, Ukrajnában pedig egy alulfejlett, diszfunkcionális hibrid rezsimben él, ahol konszolidált, stabil demokratikus intézményrendszer az elmúlt harminc évben nem alakult ki. Infrastrukturális szempontból ugyanakkor a kisebbségi tudományosság Nyugat-Ukrajnában és Dél-Szlovákiában több hasonlóságot is mutat: a kisebbségi tudományosság mindkét régióban részben állami egyetemi központokhoz, részben posztszocialista civil kezdeményezésekhez kapcsolódik. Jelentősebb különbség azonban, hogy Kárpátalján a kutatási struktúra fejletlenebb, polarizáltabb és politikailag erősebben integrált, míg Szlovákiában a tudástermelés multipoláris intézményi keretek között zajlik, a tudományos és politikai szféra kapcsolata pedig feltehetően nem, vagy legalábbis – részben a szerkezeti széttagoltságból adódóan is – nem minden kisebbségi intézménynél egyformán szoros.

Az elvégzett vizsgálat alapján elmondható, hogy a Kárpátalján működő két magyar felsőoktatási intézményben – az UNE-ben és a II. RFKMF-ben – folytatott tudományos kutatások két fő tendenciát mutatnak: egyrészt a kisebbségi tudástermelés többnyire kiágyazódik a globális társadalomtudományi diskurzusokból – nyelvi és tematikai szempontból –, másfelől azonban erőteljesebben beágyazódik a nemzeti, anyaországi nemzetpolitikai diskurzusba. Ez utóbbinak az egyik episztemológiai következménye – a részletek figyelembevétele nélkül –, hogy a régióban végzett kutatások a kárpátaljai kisebbségi magyar valóságot mint vizsgálati tárgyat rendszerint túletnicizálják; szerkezeti következménye pedig az, hogy a kisebbségi tudományos mező autonómiája relatíve alacsony, illetve jelentősen függ „külső” (nemzet)politikai-ideológiai tényezőktől.

A Dél-Szlovákiában, a Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja (Komárom) által végzett publikációs tevékenységek elemzéséből ezzel szemben az látszik, hogy a kisebbségben végzett tudományos tudástermelés deetnicizálása – és ezen keresztül a nemzeti diskurzustól való eltávolodás, distinkció –, valamint egyfajta regionális hálózati szerep kiépítése az intézmény tudatosan reflektált törekvése. Az itt végzett néprajzi kutatásokat ugyanakkor egy erőteljesebb történeti orientáció jellemzi, ami a kisebbségi magyar valóságot mint vizsgálati tárgyat történeti életvilágot komponálja meg, illetve azt részben az aktuális, jelenkori problémáktól elfordulva kezeli. Az etnográfiai kutatások tudományos mezőjét és a vizsgálatok episztemológiai horizontját ezért itt – szemben a kárpátaljai kisebbségkutatással – nem „külső”, hanem inkább a diszciplína „belső” paradigmái – egy klasszikusabb történeti néprajzi perspektíva²³ – határozza meg, ami kijelöli a tudástermelés módszertani kereteit (a longitudinális kutatások túlsúlyát), és a tudományos elemzések referenciális hátterét is (a 18–19. századi empirikus anyagok dominanciáját).

23 A történeti etnográfia területén lezajlott módszertani és ismeretelméleti vitákról lásd: Bednárík 2016.

Irodalom

- Balaš, Nikola (2024): *An Ethnographic Chieftom. Epistemic Arrest and Knowledge Production in Czechoslovak Ethnography (1969–1989)*. New York–Oxford: Berghahn.
- Bányai Barna (2020a): *Magyarország határon túli magyarokat érintő támogatáspolitikájának átalakulása 2010–2018 (1. rész)*. *Regio* 28/1, 171–221. p.
- Bányai Barna (2020b): *Magyarország határon túli magyarokat érintő támogatáspolitikájának átalakulása 2010–2018 (2. rész)*. *Regio* 28/2, 143–168. p.
- Bárdi Nándor (2017): Álságos állítások a magyar etnopolitikában. A külhoni magyarok és a budapesti kormányzatok magyarságpolitikája. In Jakab András, Urbán László szerk. *Hegymenet. Társadalmi és politikai kihívások Magyarországon*. Budapest: Osiris, 130–155. p.
- Bednárík János (2016): Miért és hogyan néprajz a történeti kutatás? Újabb német javaslatok a „történeti terep” elméletéhez és módszertanához. *Ethno-Lore* 33, 191–222. p.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István (2006): *A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése*. PoliPrint: Ungvár.
- Berényi Dénes szerk. (2006): *A határon túli magyar tudományos műhelyek működésének regionális megközelítése*. Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.
- Biró A. Zoltán szerk. (2005): *A magyarországi felsőoktatási és kutatási támogatások hasznosulása az egyes magyar kisebbségi régiókban*. Csíkszereda: Alutus Kiadó.
- Bourdieu, Pierre (1991): The Peculiar History of Scientific Reason. *Sociological Forum* 6/1, 3–26. p.
- Bourdieu, Pierre (1993): *The field of cultural production. Essays on art and literature*. New York: Columbia University Press.
- Bozóki András–Hegedűs Dániel (2017): A kívülről korlátozott hibrid rendszer. Az Orbán-rezsim a rendszertipológia tükrében. *Politikatudományi Szemle* 26/2, 7–34. p.
- Brubaker, Rogers (1996): *Nationalism reframed nationhood and the national question in the New Europe*. Cambridge–New York: Cambridge University Press.
- Csányi Gergely–Kováts Eszter (2020): Túl az excelszemléletű feminizmuson: Az interszekcionalitás koncepcionális és politikai kihívásai ma. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat* 10/1, 39–66. p.
- Csergő Zsuzsa–Goldgeier, James M. (2001): Virtual Nationalism. *Foreign Policy* 125, 76–66. p.
- Csergő Zsuzsa–Goldgeier James M. (2004): Nationalist Strategies and European Integration. *Perspectives on Politics* 2/1, 21–37. p.
- Eriksen, Thomas H. (2008): A nem-etnikai. In Uő. *Etnicitás és nacionalizmus – Kommunikáció- és kultúratudományi tanulmányok*. Budapest–Pécs: Gondolat Kiadó PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 223–242.
- Everett, Judas (2021): Combatting Illiberalism in the Heart of Europe: Lessons from Slovakia. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 23/5, 107–123. p.
- Fedinec Csilla szerk. (2010): *Magyar-magyar interdiszciplináris kutatások, intézményi együttműködések lehetősége*. Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.

- Fedinec Csilla szerk. (2016): *A nemzet mint tudományos közösség: Húszéves a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága (1996–2016)*. Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.
- Fedinec Csilla–Tárnóczy Mariann szerk. (2011): *Nemzeti önismeret. Az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának tevékenysége 2006–2011*. Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.
- Fisun, Oleksandr–Movchan, Uliana (2023): Regime Cycles and Neopatrimonialism in Ukraine In *Ukraine's Patronal Democracy and the Russian Invasion: The Russia-Ukraine War*. Madlovics, Bálint–Magyar, Bálint eds. Budapest–Vienna– New York: Central European University Press, 119–140. p.
- Fónód Zoltán főszerk. (2004): *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–2004*. Pozsony: Madách-Posonium.
- Gabzdilová, Soňa (2017): *Možnosti a obmedzenia. Vzdelávanie v jazyku maďarskom na Slovensku 1918–1938*. Košice: Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Spoločenskovedný ústav.
- Granovetter, Marc (1985): Economic action and social structure: The problem of embeddedness. *The American Journal of Sociology* 91/3, 481–510. p.
- Haraway, Donna (1988): Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies* 14/3, 575–599. p.
- Harding, Sandra G. (1986): *The science question in feminism*. Ithaca–New York: Cornell University Press.
- Harding, Sandra (1992): Rethinking standpoint epistemology: what is ‘strong objectivity’? *The Centennial Review* 36/3, 437–70. p.
- Hartsock, Nancy (1983): The feminist standpoint: developing the ground for a specifically feminist historical materialism. In Sandra Harding, Merrill Hintikka szerk. *Discovering Reality*. New York: Springer, 283–310. p.
- Hess, Martin (2004): Spatial’ relationships? Towards a reconceptualization of embedded ness. *Progress in Human Geography* 28/2, 165–186. p.
- Jeleňová, Iveta–Sáposová, Zlatica (2018): *Jazyk, interetnické a etnické vzťahy a používanie maďarského jazyka v Košiciach*. Košice: Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Fórum Maďarov v Košiciach.
- Keményfi Róbert (2002): Az „eticitás” fogalma és helye az etnikai térszerkezeti kutatásokban. *Kisebbségkutatás* 11/2, 376–384. p.
- Kiss Tamás (2015): Marginalizáció, etnikai párhuzamosság és aszimmetrikus akkomodáció. Az erdélyi magyar közösséget érintő társadalmi és politikai folyamatok. *Magyar Kisebbség* 20/1–2, 30–64. p.
- Kiss Tamás (2018): Az anyaországi nemzetpolitika dimenziói és az erdélyi magyarságra gyakorolt hatásai. *Pro Minoritate* 3, 51–83. p.
- Knorr-Cetina, Karin (1999): *Epistemic Cultures: How the Sciences Make Knowledge*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Krastev, Ivan–Holmes, Stephen (2020): *The Light that Failed: A Reckoning*. London: Penguin Books.

- Kukla, Quill R. (2021): Situated Knowledge, Purity, and Moral Panic. In Jennifer Lackey szerk. *Applied Epistemology*. Oxford: Oxford University Press, 37–66. p.
- Lanstyák István (2006): Nyelvi változatosság a határon túli magyar szókincsben. *Kisebbség-kutatás*, 15/1, 60–73. p.
- László Béla (2006): A szlovákiai magyar pedagógusképzés és felsőoktatási intézmények. In *Magyarok Szlovákiában IV. Oktatásügy (1989–2006). Magyarok Szlovákiában 4.* László Béla et al. szerk. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 151–167. p.
- Lengyel György (1993): *Multipozicionális gazdasági elit a két világháború között*. Budapest: ELTE Szociológiai Intézet.
- Levitsky, Steven–Lucan A. Way (2010): *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Liszka József (1999a): A szlovákiai magyar néprajzi kutatás és a komáromi Etnológiai Központ. *Acta Ethnologica Danubiana 1*, 139–144. p.
- Liszka József (1999b): Beköszöntő. *Acta Ethnologica Danubiana 1*, 9–10. p.
- Liszka József (2002): *A szlovákiai magyarok néprajza*. Budapest–Dunaszerdahely: Osiris Kiadó–Lilium Aurum Kiadó.
- Liszka József (2017): A szakrális kisemlékek dokumentációja a komáromi Etnológiai Központban. *Acta Ethnologica Danubiana 18–19*, 106–110. p.
- Magyar Bálint–Madlovics Bálint (2020): The anatomy of post-communist regimes: a conceptual framework. Budapest–New York: Central European University Press.
- Nagy Boldizsár (2014): Az állampolgárság mint stigma: az állampolgárság hátrányai. *Regio 22/1*, 36–73.
- Nora, Pierre (2011): Emlékezet és történelem között: A helyek problematikája. In K. Horváth Zsolt szerk. *Emlékezet és történelem között: Válogatott tanulmányok*. Budapest: Napvilág, 13–33. p.
- Norris, Pippa–Inglehart, Ronald (2019): *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Novakova, Zuzana Reptova (2020) The Curious Case of Slovakia: Regime Preferences Thirty Years after the Velvet Revolution. *The International Journal of Social Quality 10/2*, 1–19. p.
- Péntek János–Salat Levente–Szikszai Mária szerk. (2015): *Romániai magyar tudományosság 2002–2013 között*. I–III. kötet. Kolozsvár: Ábel Kiadó.
- Pogonyi Szabolcs (2015): Europeanization of Kin-Citizenship and the Dynamics of Kin-Minority Claim-Making: The Case of Hungary. *Problems of Post-Communism 64/5*, 242–256. p.
- Pogonyi Szabolcs (2017): *Extra-territorial ethnic politics, discourses and identities in Hungary*. Cham, CH: Palgrave Macmillan.
- Sáposová, Zlatica–Šutaj, Štefan szerk. (2010): *Povožnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Košice: Universum.
- Simon Attila (2016): Science in Slovakia and the minorities. In Fedinec Csilla szerk. *Hungary's Neighbors as Kin-States: Political, Scholarly and Scientific Relations Between Hungary's Neighbors and Their Respective Minorities*. Budapest: Hungarian Science Abroad Presidential Committee of the Hungarian Academy of Sciences, 13–30. p.

- Smith, Dorothy E. (1974): Women's Perspective as a Radical Critique of Sociology. *Sociological Inquiry* 44/1, 7–13. p.
- Šutaj, Štefan (2005): *Nútené presídlenie Maďarov do Čiech*. Košice: Universum.
- Šutaj, Štefan (2012): *Maďarská menšina na Slovensku v 20. storočí*. Bratislava: Kalligram.
- Šutaj, Štefan et al. (2019): *Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020)*. Košice: Universum.
- Šutaj, Štefan szerk. (2005a): *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty*. Košice: Universum.
- Šutaj, Štefan szerk. (2005b): *Národnostná politika na Slovensku po roku 1989*. Košice: Universum.
- Šutaj, Štefan–Heldáková Lucia–Regináčová Nikola eds. (2017): *Current Issues of Research on Nationality Policy and Nationality Relations in Slovakia in the 20th and the 21st Centuries*. Košice: Universum.
- Šutajová, Jana–Šutaj, Štefan–Kacerová, Barbara eds. (2019): *Stredoeurópske súvislosti národnostného vývoja na začiatku 21. storočia*. Košice: Universum.
- Tátrai Patrik–Erőss Ágnes–Kovály Katalin (2017): Kin-State Politics Stirred by a Geopolitical Conflict: Hungary's Growing Activity in post-Euromaidan Transcarpathia, Ukraine. *Hungarian Geographical Bulletin* 66/3, 203–218. p.
- Tóth Károly (2002): A szlovákiai magyar régió kulturális intézményrendszere. In *Szlovákiai magyar szervezetek adataiára*. Nagy Myrtil szerk. Dunaszerdahely: Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Tóth Károly (2010): Magyar kutatási stratégia Szlovákiából nézve. In *Magyar–magyar interdiszciplináris kutatások, intézményi együttműködések lehetősége. Új közelítés az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság Kárpát-medencei stratégiájában*. Fedinec Csilla szerk. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága, 81–106. p.
- Waterbury, Myra A. (2010): *Between State and Nation. Diaspora Politics and Kin-state Nationalism in Hungary*. New York: Palgrave MacMillan.

Internetes források

- Word Bank 2021 GDP per capita, PPP (constant 2021 international \$) - Ukraine
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.KD?locations=UA> [utolsó megtekintés: 2025-10-03]

Menšinové perspektívy a vedecké výskumy. Metodologické a epistemologické paradigmy po zmenách režimu

Prípadová štúdia o maďarskom výskume kultúry na Slovensku a na Ukrajine

(Zhrnutie)

Štúdia sa pokúša o antropologické skúmanie vedeckej produkcie poznania v menšinovom postavení na príkladoch maďarskej vedy na Ukrajine a na Slovensku. Ústrednou otázkou textu je, akým spôsobom ovplyvňuje spoločenské postavenie maďarskej vzdelaneckej elity za hranicami – najmä s ohľadom na jej menšinový resp. národnostný status – epistemickú prax daných komunít, a ako spätne pôsobí na vedeckú prax, predovšetkým na vývoj foriem a praktík poznania na poli vied o kultúre.

Analýza sa empiricky opiera o tri inštitúcie: *Zakarpatská maďarská vysoká škola Františka II. Rákócziho v Berehove*, *Fakulta humanitných a prírodných vied s vyučovacím jazykom maďarským na Národnej univerzite v Užhorode* a *Výskumné centrum európskej etnológie Fórum inštitútu pre výskum menšín* v Komárne (južné Slovensko). Text sa zameriava na obdobie po zmenách režimu (1991 – 2021), a to analýzou publikačnej činnosti vysokoškolských pedagógov a výskumníkov týchto troch inštitúcií.

Štúdia využíva metodologické nástroje a pojmové rámce sociológie vedy a kognitívnej antropológie. Usiluje sa pritom podrobnejšie preskúmať vzorce rutinných výskumných praktík maďarských vedeckých elít za hranicami – a zodpovedať otázku, aké objekty výskumu a analytické modely (otázky považované za legitímne, problémy, epistemické rámce, metodologické prístupy) tieto výskumy určovali. V nadväznosti na túto otázku sa hľadá odpoveď aj na to, aké vedecké, ale aj externé – spoločenské, politické a ekonomické – faktory formovali a ovplyvňovali tieto vzorce produkcie poznania v posledných dvoch desaťročiach.

(prekl. Máté Csanda)